

І С Т И Н И

АПУЛЕЙ

МЕТАМОРФОЗИ, або ЗОЛОТИЙ ОСЕЛ

Істини

Луцій Апулей

Метаморфози, або Золотий осел

«Фолио»

П в. н. э.

УДК 821.124'02
ББК 84.4(0)3

Апулей Л.

Метаморфози, або Золотий осел / Л. Апулей — «Фолио», П в. н. э. — (Істини)

ISBN 978-966-03-7966-4

Читачам пропонується один з найкращих творів античної літератури – роман римського письменника Апулея (125–170), що належить до вершин світового письменства. Перед нами захоплююча розповідь про дивовижні пригоди головного героя Луція, перетвореного магичною силою на осла. Роман приваблює незвичайним сплавом казкових, фольклорних та реалістичних сюжетів, а також достеменним відтворенням життя римської провінції II ст. н. е.

УДК 821.124'02
ББК 84.4(0)3

ISBN 978-966-03-7966-4

© Апулей Л., П в. н. э.
© Фолио, П в. н. э.

Содержание

Визначна пам'ятка античного роману	5
Книга перша	14
Книга друга	24
Книга третя	36
Конец ознакомительного фрагмента.	44

Апулей

Метаморфози, або Золотий осел

Визначна пам'ятка античного роману

Як і переважна більшість сучасних літературних видів і жанрів, так і роман має свої витоки в античності. Щоправда, сам термін «роман» – не античного походження, а середньовічного, але паростки роману як літературного жанру з притаманними йому рисами намітилися вже у грецько-римську давнину. Там викристалізувались деякі його різновиди (любовно-пригодницький, любовно-буколічний, побутовий, сатиричний, історико-біографічний), його сюжетні лінії та стильові особливості. Сама ж античність для позначення творів романічної літератури послуговувалась такими назвами, як «оповідь», «діяння», «повість» тощо. Роман був останнім розповідним жанром в'янучої античності, останнім злетом давньогрецького красивого письменства: його апогей припадає на II–III ст. н. е. Виник він, вбираючи в себе як досвід фольклорно-міфологічної творчості, так і досягнення тих літературних жанрів, де знайшло вияв зацікавлення особистістю, сім'єю, приватними взаємовідносинами (новела, епістолографія, риторичні вправи). Про зміст, композицію, характерні колізії, мовностилістичні особливості давньогрецького роману дають нам уявлення декілька пам'яток цього літературного жанру, які дійшли до наших днів. Хронологічно першим давньогрецьким романом, який у непошкодженому вигляді зберігся до нашого часу, є «Повість про Херея і Каллірою», твір, написаний у II ст. н. е. Харітоном.

Під могутнім впливом грецького роману розвивався цей вид літератури і в Стародавньому Римі. Єдиною пам'яткою римської романічної прози, яка повністю дійшла до наших днів, є «Метаморфози, або Золотий осел» з II ст. н. е. Автор цього роману – Луцій Апулей, виходець з Північної Африки, який народився близько 124 р. н. е. в місті Мадаврі, римській військовій колонії, в сім'ї заможного й іменитого чиновника. Освіту здобував Апулей у рідному місті й Карфагені, виявляючи інтерес до риторики й філософії. Згодом, з метою здобути ширшу освіту, подався в Афіни – центр грецької науки, де поглиблював свої знання в галузі філософії, особливо захоплюючись вченням школи платоніків. Деякий час він перебував у Римі. Там, вдосконаливши свої знання з латинської мови, почав виступати в суді у ролі захисника. Відвідав також Єгипет, де ознайомився з містеріями Ізиди й Озіріса. Обвинувачений у 158 р. в заняттях магією, за допомогою якої нібито «зачарував» і одружився з багатою вдовою, Апулей захищав себе в промові, названій «Апологією». Хоча він і був виправданий, проте репутація чаклуна так і залишилась за ним назавжди. Постійним місцем проживання Апулея став Карфаген, де до нього ставилися з великою пошаною як до видатного оратора й верховного жерця провінції. Рік смерті письменника невідомий: помер він десь близько 180 р.

Час, коли жив Апулей – II століття (правління імператорів Адріана й Антонінів), – це період найвищого розвитку римського рабовласницького суспільства, період могутності імперії, її найбільшого територіального поширення. Разом з тим уже тоді з'являються симптоми в'янення й занепаду цієї могутньої держави. Дедалі гіршало становище народних мас. Люди, втрачаючи надію на краще завтра, шукали втіхи в релігії й містицизмі. Великим успіхом користувалися східні культи – єгипетські, сирійські, малоазійські, перські, ширилася християнська віра. Популярність здобули містерії перського бога Мітри й єгипетських богів Ізиди й Озіріса. Ці культи й містерії сильно діяли на уяву і почуття посвячених, нібито відкривали таємниці потойбічного світу й обіцяли посмертне блаженство. Росла віра в магію та астрологію, множились, як гриби після дощу, віщуни і пророки, чудотворці і ясновидці. Забобони, віру в чудеса,

релігійний фанатизм того часу нещадно картав сучасник Апулея грецький сатирик Лукіан із Самосати.

Апулей був свого роду енциклопедистом: він студіював риторику, філософію, історію, природознавство, медицину, астрономію, цікавився окультними науками. Писав латинською і грецькою мовами. У його доробку є трактати, де він пропагує неоплатонічну філософію («Про Платона і його вчення», «Про божество Сократа», «Про всесвіт»), але великої цінності вони не мають, бо їх автор філософом не був, хоча за такого і видавав себе. Зберігся збірник ораторських виступів Апулея під заголовком «Флоріди» («Квітник»), який, подібно до вищезгаданої «Апології», дає уявлення про нього як оратора.

Чимало Апулеевих творів на різні теми пропали. Особливо відчутна втрата роману «Гермагор», тому що саме як романіст він зблиснув небуденним талантом, свідченням чого є найзнаменитіший твір Апулея «Метаморфози».

Апулей – типове дитя свого часу. На його характері позначилося все, що було властиве його епосі назріваючого занепаду античного суспільства, ідеологічної його кризи. Світогляд Апулея далекий від простоти й цілісності світовідчуження давніх римлян: у ньому раціоналістичний скептицизм поєднувався з нахилом до містицизму і вірою в чудеса: захоплення єгипетськими культами Ізиди й Озіріса призводить до глузливого ставлення до офіційної релігії – олімпійських богів з Юпітером на чолі. У творах Апулея достовірно відображені духовна атмосфера і побутове тло сучасної йому епохи.

Письменницька слава Апулея ґрунтується на одному творі – романі «Метаморфози», більш відомому під назвою «Золотий осел», написаному, як гадають, десь близько 170 р. Епітетом «золотий» у значенні «чудовий», «прекрасний» в античні часи прийнято було характеризувати твори, які своєю художньою цінністю здобули великий успіх у читачів. Пістрявий за змістом роман розповідає про пригоди молодого грека, корінф'янина Луція, який, перебуваючи у Фессалії, країні чаклунок, ненавмисне чарами перетворений на осла, зазнав різних пригод і випробувань долі, не раз заглядав смерті в очі. Мандруючи по різних місцевостях, він бачив життя різних людей, чув цікаві розмови, анекдоти й історії. Луцію було відомо, що він поверне собі людську подобу, як тільки скуштує свіжих пелюсток троянди, але внаслідок різних перешкод звільнення від чар затягувалось. Тільки через рік знову стати людиною допомогло Луцію заступництво богині Ізиди. З вдячності їй він стає ревним служителем культу цієї богині й посвячується в її містерії.

Роман складається з одинадцяти книг і написаний в егонаративній формі, тобто від першої особи (розповідає сам Луцій). Застосування першої особи, де автор не обов'язково тотожний з оповідачем, характерне для грецько-римського роману. Ця манера знайшла вираження у кількох грецьких романах, наприклад, у «Повісті про Левкіппу і Клітофонта» Ахілла Татія і в «Сатириконі» римського письменника Петронія.

Основна фабула «Метаморфоз» Апулея (перетворення людини на осла й пов'язані з цим перипетії до повернення в людську подобу) схожа сюжетом до новели «Лукій, або Осел», авторство якої приписують Лукіану із Самосати, але обидва твори, очевидно, являють собою незалежні літературні переробки старішого від них грецького роману Лукія з Патр (місцевість біля Корінфа). Отже, як гадають учені, схожість сюжету «Метаморфоз» Апулея з новелою Лукіана зумовлена спільністю джерела – роману Лукія з Патр, твору, який, на превеликий жаль, не зберігся. Але роман Апулея й «Лукій, або Осел» псевдо-Лукіана істотно відрізняються один від одного. Зокрема це стосується закінчення творів: у новелі, приписуваній Лукіану, перетворений в осла Лукій знову набуває людського вигляду завдяки трояндам, які він з'їдає, без будь-якого втручання богів, у той час, як Луцій в Апулея звільняється від чар заступництвом Ізиди і з вдячності посвячується в її містерії. Така релігійно-містична кінцівка, безсумнівно, була нововведенням римського романіста – палкого прихильника культу цієї богині. Є ще інша відмінність між цими двома варіантами обробки того ж самого сюжету. Якщо «Лукій, або

Осел» являє собою скорочений, конспективний переказ роману Лукія Патрського, то Апулеєві «Метаморфози» є поширеною, вільною переробкою цього твору з внесенням в основну фабулу багатьох вставок у вигляді новел, епізодів, жанрових сценок. Щодо новел, то більшість із них могла бути почерпнута з «Мілетських оповідань» Арістіда з Мілета в Малій Азії – збірника кінця II – початку I ст. до н. е., який не дійшов до нас, але часто згадувався античними письменниками і був перекладений латинською мовою у I ст. до н. е. Корнелієм Сізенною.

У канву «Метаморфоз» вставлено кільканадцять новел та цілу низку епізодів, що, не маючи безпосереднього зв'язку з основною дією, мають на меті посилити зацікавлення читача, розважити його, тримати в напруженні, в очікуванні, що ж буде далі: залишиться герої роману в осличій шкурі чи стане знову людиною. Адже основне своє завдання Апулей вбачав, як сам визнає в перших рядках свого твору, в тому, щоб дати розважальне читиво на зразок збірника Арістіда Мілетського.

До новел, вплетених в основну канву «Метаморфоз», належать небилиці про нечисту силу й чаклунство: розповідь Арістомена про Сократа, якого чаклунка Мероя опутала чарами і кінець кінцем погубила (кн. I, розд. 5 – 20), і розповідь Телефрона, як він пильнував небіжчика і з вини чарівниць – відьом – утратив вуха і ніс (кн. II, розд. 21–30), «розбійницькі» історії (кн. IV, розд. 6 – 27; кн. VII, розд. 5–8); романтична історія Харіти і Тлеполема (кн. IV, розд. 23–27; кн. VIII, розд. 1 – 14); низка фривольних комічно-побутових оповідань про зрадливих жінок: коханець у бочці (кн. IX, розд. 5–7); коханець і забуті сандалії (кн. IX, розд. 17–31); коханець у кадовбі (кн. IX, розд. 22–23, 26–28); коханець, що видав себе чханням (кн. IX, розд. 24–25); розповіді про страхітливі злочини і вбивства: злочинна любов мачухи до пасинка (кн. X, розд. 2 – 12), жажливі злодіяння отруйниці (кн. X, розд. 23–28). З-поміж вставних новел виділяється своєю поетичністю й художністю образів уміщена в центрі роману казка про Амура і Псіхею, яка за своїм обсягом дорівнює майже двом книгам (кн. IV, розд. 28 – кн. VI, розд. 24). Крім того, в основний сюжет вставлено ряд епізодів, таких як: зустріч Луція зі шкільним товаришем на ринку (кн. I, розд. 24–26); викриття обману ворожбита Діюфана (кн. II, розд. 12–15), розповідь про вірну й вольову дружину знатного римлянина Плотину (кн. VII, розд. 6–7), загибель злобного хлопця, що знущався з осла (кн. VII, розд. 24–28), історія з драконом-перевертнем (кн. VIII, розд. 18–21), жорстоке покарання раба за зраду дружини (кн. VIII, розд. 22), помста жінки мірошника (кн. IX, розд. 30–31), трагічна загибель трьох братів, які заступилися за скривдженого селянина-бідняка (кн. IX, розд. 33–38) та інші.

Нанизуючи новели на «безрозмірний» стрижень сюжету, Апулей придумує різні композиційні способи, щоб ці новели включити у сюжет. Всі вони були нібито почуті Луцієм у різних ситуаціях від різних людей. Так, про помсту чаклунки Мерої розповідає йому по дорозі в Гіпату попутник Арістомен, про те, як відьми пошили в дурні Телефрона, мова йде на бенкеті у Біррени. Переважно більшість новел Луцій чує в личині осла. Розбійницькі історії він підслуховує, перебуваючи на службі у розбійників. Казку про кохання Амура і Псіхеї розповідає стара жінка дівчині, яку схопили грабіжники з метою одержати за неї солідний викуп. Деякі історії (про коханця, схованого в бочці, про любов мачухи до пасинка та наслідки цієї любові), почуті Луцієм-ослом на привалах у різних місцевостях, деякі (лірико-героїчна оповідь про кохання Харіти і Тлеполема, пікантні анекдоти про коханця, що забув сандалії, і коханця, що, схований у корзині, видав себе чханням, похмура історія про жінку-отруйницю) підслухані на службі в різних людей.

Неможливо не згадати одного фактора, що відіграв неабияку роль у розгортанні дії в «Метаморфозах» Апулея. Як в античних епопеях на дію впливають олімпійські боги, втручаючись у вчинки героїв, так і в грецько-римських романах рушійною силою стає нове божество – алегорична Тіха (у римлян Фортуна), богиня примх долі. Віра в Тіху виникла в Греції у кінці IV ст. до н. е. (Тіха виступає вже в трагедії Евріпіда «Іон») в результаті послаблення традиційної, народної релігії з Зевсом як верховним богом і зазнала поширення в елліністичний період

(III – I ст. до н. е.) історії грецького народу і згодом у Римській державі. В ній вбачали силу, що примхливо керує життям людей: вона може бути ворогом людини і може їй доброзичливо допомагати. Герої античного роману часто є лише іграшками химерної Долі, яка веде їх від однієї пригоди до іншої. Таку рушійну силу в постаті Долі (Фортуни) вводить у свій роман Апулей. Вона заважає Луцію знову прибрати людську подобу (кн. IV, розд. 2), вона віддає його в руки осоружних священнослужителів Сирійської богині (кн. VIII, розд. 24), вона кидає його з однієї небезпеки в іншу (кн. IX, розд. I). На її недоброзичливість герой роману не раз гірко нарікає (кн. VII, розд. 3, 16, 17, 25; кн. IX, розд. 1). В одинадцятій книзі є пряма вказівка на те, що всіма стражданнями й поневірваннями він зобов'язаний лихий Долі (кн. XI, розд. 15). Тільки заступництво Ізиди допомогло йому побороти перешкоди, які вигадувала Доля (кн. XI, розд. 12).

Композиція твору досить вільна і гнучка, притаманна античним пригодницьким романам. Три перші книги можна розглядати як увертюру до пригод Луція в осличій шкурі, які починаються в четвертій книзі й закінчуються в десятій. Одинадцята книга становить, власне кажучи, додаток до решти твору, відрізняючись докорінно від перших десяти книг як змістом, так і стилем. Якщо всьому творові до одинадцятої книги була властива тенденція розважати читача, то одинадцята книга своїм містично-повчальним фіналом різко відрізняється від решти твору. Його містично-релігійна кінцівка аж ніяк не зумовлена ходом подій у попередніх книгах, не має нічого спільного з грецьким першообразом. Автор немов забув про Луція, грека з Корінфа, предками якого назвав історика Плутарха й філософа Секста, а героєм роману робить тепер уродженця Мадаври (кн. II, розд. 27). Луцій, що повернув собі людське обличчя, набирає тепер рис самого автора – Апулея. Він дає себе посвятити в таїнства богині Ізиди і по божественному велінню вирушає в Рим, щоб досягти вищого ступеня посвячення. Такий фінал пригод Луція-осла, безперечно, мав на меті пропаганду культу Ізиди.

У романі Апулея переплітається казково-фантастичний елемент з реалістичним. Явно казковий характер має основна фабула твору – сказання про людину, яка чарами перетворилася на тварину (в даному разі на осла) і тільки після довгих перипетій знову набула людського вигляду. На поширеному у фольклорі казковому сюжеті побудоване оповідання про Амура і Псіхею, основний стрижень якого такий: дівчина виходить заміж за якусь таємничу істоту, живе щасливо, але з намови підступних сестер порушує шлюбну заборону; розгніваний чоловік покидає дружину, вона мандрує по світу в розшуках зниклого чоловіка, переборює різні труднощі, виконує нездійсненні доручення з допомогою чудесних помічників, нарешті після тяжких випробувань знаходить чоловіка й заживає з ним великого щастя. Та й саме початкове речення: «Жили-були в одній країні цар і цариця» вказує на те, що йдеться про казку. В казковому тоні витримані чаклунські оповідання-небилиці: про помсту чаклунки Мерої (кн. I, розд. 5 – 19), про Телефрона, якому чарівниці, відрізавши ніс і вуха, справжні замінили воцаними (кн. II, розд. 21–30), про вбивство Луцієм трьох грабіжників, які згодом виявились надутими міхами (кн. III, розд. 5 – 10). Казковим колоритом позначені також розповіді про «героїчні» подвиги розбійників (кн. IV, розд. 9 – 21; кн. VII, розд. 5–8).

Попри фантастично-авантюрну фабулу й наявність у «Метаморфозах» значної дози казкового елементу, завдяки незвичайній спостережливості й розповідному талантові Апулея перед читачем відкривається широка панорама побуту і звичаїв римської провінції II ст. У романі реалістично зображено злидні сільської бідноти. Тяжке життя випало на долю городника-бідняка: він живе в курені, харчується старим, напівзогнилим латуком. Його безправне становище показано у сцені зустрічі з римським легіонером. Воїн захотів силою забрати в городника осла, але бідняк опирається, звалює його на землю, вирушає в місто, де переходить у товариша. На жаль, городникові не пощастило: легіонер з допомогою інших воїнів розшукав його, забрав у нього осла, а городника кинули у в'язницю (кн. IX, розд. 39–42).

В іншому місці показано свавілля землевласника-латифундиста, який знущується над своїм сусідом-хліборобом: він краде його волів, нищить черідку, толочить ще не достиглі хліба. Більш того, багатий самодур подає позов у суд, щоб забрати в нього садибу і нивку. Коли за селянина заступилися три благородні юнаки, сини сусіда, багатий нацькував на них зграю собак і велів слугам побити юнаків до смерті (кн. IX, розд. 35–38).

Із співчуттям Апулей змальовує злиденне, сповнене нелюдських мук животіння рабів та їхню виснажливу працю у млині. З його грудей вихоплюється розпачливий вигук: «Добрі боги, що я там тільки побачив! Які жалюгідні людиці працювали там! Їхня шкіра поцяткована була синяками, посмуговані ранами спини радше були затінені дрантивим лахміттям, аніж закриті, в деяких лише пахвини були прикриті ганчіркою, всі так одягнені, що тіло проглядало крізь лахи, чола їхні тавровані, голови до половини виголені, ноги в кайданах, лиця землісті, повіки виїдені чорним димом і гарячою парою так, що очі ледве світ божий бачили» (кн. IX, розд. 12).

Взагалі ставлення Апулея до рабів диференційоване: з одного боку, він зображає рабів працьовитими, прив'язаними до своїх господарів (кн. VIII, розд. 1, 15), з другого, показує раба-перелюбника (кн. VIII, розд. 22), раба продажного, готового за гроші зрадити довір'я свого хазяїна (кн. IX, розд. 18–21), раба-отруйника (кн. X, розд. 4, 7 – 12).

Не високої думки автор про римське судочинство. Він закидає суддям продажність, яка бере початок від славнозвісного суду Паріса (кн. X, розд. 33).

Тут кількома мазками змальовано гумористичну сцену продажу риби на ринку (кн. I, розд. 24–25), там – продаж осла з аукціону з гіперболічно-насмішкуватим вихвалюванням товару (кн. VIII, розд. 23–25). Тут детально описано пишний бенкет у знатній сім'ї з вишуканими наїдками і напінками (кн. II, розд. 19–20), в іншому місці вміщено опис пантоміми – балету, який дає нам уявлення про високий рівень античної сценографії (кн. X, розд. 30–32).

Історично вірно відтворено розгул грабіжницьких банд: розбишаки нападають на подорожніх, на будинки, помістя, села (кн. III–IV). Розбещені молодчики, сини знатних батьків, «золота молодь», хуліганять вночі, грабуючи й б'ючи перехожих (кн. II, розд. 18).

У творі знайшла віддзеркалення віра тогочасних греків і римлян у чуда, магію, ворожіння, лихі прикмети, сновидіння, демонів, заклинання, привиди, у появу душ померлих, любовні чари та інші забобони й передсуди. На легковірності людей наживаються мандрівні ворожбити-шарлатани типу Діофана (кн. II, розд. 12–14) чи жебрущі священнослужителі Сирійської богині, які обдурюють людей, виманюють гроші за «віщування» (кн. VIII, розд. 29; кн. IX, розд. 8 – 10). Широко маси вірять у надприродну силу чаклунок. Фессалійська господиня Луція Памфіла славиться своїм відьомським мистецтвом: вона вміє перетворитись на сову (кн. III, розд. I). Чаклунки можуть перетворювати людей на жаб, бобрів, баранів, птахів (кн. I, розд. 9) і самі можуть стати чим завгодно: собаками, мишами, совами, мухами (кн. II, розд. 22). Їхні чари можуть припинити пологи у вагітних жінок (кн. I, розд. 9), перенести будинок в інше місце (кн. I, розд. 10) тощо. Діють відьми-перевертні, які крадуть частини тіла з трупів (кн. II, розд. 21–30), виступають ламії – казкові злі духи, що вночі поїдають тіла молодих юнаків і п'ють їхню кров (кн. I, розд. 17). Небіжчикам з допомогою заклинань на коротку мить повертається життя (кн. II, розд. 29). Привиди залякують людей і змушують їх до самогубства (кн. IX, розд. 30). Дракони прибирають людської подобу, щоб заманювати людей у своє лігво і там їх умертвляти (кн. VIII, розд. 18–21).

До описуваних у романі «чудес» Апулей ставиться критично. Так, він з насмішкою описує дії відьом Метрої й Пантії, глузує з віщого хисту ясновидця-дурисвіта Діофана. Іронія відчувається в розповіді про чаклунок, які відрізали ніс і вуха вартівникові, що пильнував труп, і в описі дій жерця Затхласа, який заклинаннями воскрешав мерця тощо. Проте слова Луція (кн. I, розд. 20): «Я принаймні нічого не вважаю неможливим» можна, деякою мірою, розглядати як вираження поглядів самого автора, що цікавився окультизмом і не виключав можливості надприродних явищ у житті людей.

Нагромадження чудесного в «Метаморфозах» є даниною поширеній в тогочасному грецько-римському суспільстві вірі в чудеса, даниною смакові широких читацьких мас, радих почитати про щось несамовите, а також є виявом особистого інтересу автора до магії.

У «Метаморфозах» перед очима читача дефілює довга колона представників різних суспільних верств і професій, різного характеру й віку. Рельєфно зображений герой роману Луцій, юнак приємної зовнішності, гострого розуму, освічений, легкодушний, темпераментний, жадібний до знань і окультних наук, цікавий до всього. Цей інтерес до магії відіграв фатальну роль у його житті, за нього довелося йому гірко поплатитись. Ця риса вдачі не залишає Луція і в личині осла: він любить, нашорошивши вуха, підслуховувати розмови людей, підглядати, спостерігати їхні вчинки. Крім нього, у творі діє безконечна кількість другорядних персонажів, з яких одні зв'язані з ходом подій і особою головного героя, інші тільки виступають у вставних новелах чи епізодах. Це лихвар Мілон – античний Гобсек, який позичає гроші під високі проценти, але живе нужденно, легковажна і влюблива Фотіда, торговець сиром, великосвітська дама Біррена, пихатий наглядач за порядком і цінами на ринку, наївний Телефрон, вішун-дурисвіт Діофан, казково багатий Демохар, який на власні кошти влаштовує для міста гладіаторські видовища, полювання на ведмедів та інших звірів, хлопець-садист, що знаходить задоволення в катуванні осла, брутальний римський центуріон, відважний наречений, який для врятування коханої не вагається увійти в розбійницьке лігво, видаючи себе за розбійника, городник-злидар, землевласник-самодур, що ні перед чим не зупиняється, аби загарбати земельну ділянку сусіда-хуторянина, високий сановник, який, насолоджуючись усіма розкошами життя, купує осла, щоб розважати себе і публіку його витівками, розбещена дама-содомітка, яка знаходить задоволення в любовоцях з ослом, скромний мірошник, два брати – кондитер і кухар, шахраюваті священнослужителі Сирійської богині та інші.

Пластично зображена ватага розбійників, відчайдушних і зухвалих, невтримних у їді і в пияцтві.

У бурлескно-зниженому тоні потрактований Апулеєм пантеон римських богів з Юпітером на чолі. Богам притаманні ті ж самі пристрасті, слабості, ниці інстинкти, що й звичайним людям, його боги опинились на рівні простих міщан з їхніми дрібними зацікавленнями, вузьким кругозором, заздрістю, ревнощами, злобою. Так, верховний бог, громовержець Юпітер, античний донжуан, ласий до жінок, ладен діяти Амурові на руку при умові, якщо той постарається дістати для нього якусь дівчину небуденної краси (кн. VI, розд. 22). Мати Амура, богиня кохання й жіночої вроди Венера, зображена старіючою, заздрісною, сварливою і мстивою жінкою. Вона заздрить Псіхеї, несказанної чарівності, переслідує її, ладна погубити суперницю будь-якою ціною. В лайці не соромиться грубих, непристойних слів. Гротеском звучить її обіцянка дати сім поцілунків з дотиком язика як винагороду тому, хто виявить місце перебування Псіхеї. Венера знущається зі спійманою суперницею, тягне її за коси, лупцює по голові, немилосердно мотлошить (кн. IV, розд. 30–31; кн. V, розд. 28–30; кн. VI, розд. 6 – 16). Церера й Юнона, прості кумасі, дотримуючись засади «моя хата скраю», відмовляються подати переслідуваній Псіхеї будь-яку допомогу, щоб не псувати добрих стосунків з Венерою (кн. VI, розд. 2–4).

Всі риси бурлескного зображення має сцена весілля Амура і Псіхеї, де Вулкан куховарить, Вакх наливає в чаші вино, Венера запопадливо танцює (кн. VI, розд. 24).

Для комічного ефекту в казку про Амура і Псіхею введені деякі римські реалії. Юнона відмовляється допомагати Псіхеї, посилаючись на закони, що забороняють давати притулок збіглим рабам (кн. VI, розд. 4). Венера, трактуючи Псіхею як збіглу рабину, заявляє, що за її переховування чекає кара, передбачена римським законом (кн. VI, розд. 7). Як на землі оголошували через окличників про збіглих рабів, так посланець богів Меркурій оголошує про втечу Псіхеї, служниці Венери (кн. VI, розд. 7). Венера не хоче визнати законним шлюб сина Амура і Псіхеї, бо він здійснений всупереч законові, без свідків і згоди батька (кн. VI, розд. 9).

Гротескно звучить перенесене з практики римського сенату попередження Юпітера про те, що той з богів, хто не з'явиться на збори, заплатить штраф у розмірі 10 тисяч сестерціїв. Свою промову до богів верховний бог починає з формули звернення до римських senatorів *dei conscripti* – «боги, занесені в списки», що є пародіюванням офіційної назви римських senatorів *patres conscripti* – «батьки, занесені в списки».

З комічною метою Апулей частенько вдається до порівнянь з міфологічними образами або сценами. Наведемо кілька прикладів. Так, герой роману вбачає схожість між своїми пригодами в осялячій подобі і мандрями Одиссея (кн. IX, розд. 13). Чарівниця Мероя свого коханця називає Ендіміоном. Вона не бажає стати другою Каліпсо, покинутою Одиссеєм, і оплакувати вічну самотність (кн. I, розд. 12). Боротьба Луція з трьома міхами, які він прийняв за грабіжників, порівнюється з подвигом Геракла – його боротьбою з дивовижним велетнем Геріоном, що мав три тулуби і три голови (кн. II, розд. 34), або з триголовим Цербером (кн. III, розд. 19); як Аякс у приступі божевілья кинувся на отару, так Луцій з іще більшою відвагою вступає в бій з трьома надутими міхами з козячої шкіри (кн. III, розд. 18). Гамір і п'яні крики в печері грабіжників порівнюються з безчинствами на весільному бенкеті Пейріфоя, коли дійшло до бійки між лапіфами й дикими кентаврами – напівлюдьми-напівкіньми (кн. IV, розд. 8). Аналогічно з комічною метою використаний образ Медеї (кн. I, розд. 10), Пегаса (кн. VI, розд. 30; кн. VII, розд. 26; кн. VIII, розд. 16), Мелеагра (кн. VII, розд. 28), сцена розправи над Діркою (кн. VI, розд. 27) та інші.

Тематичній строкатості твору відповідає своєрідний стиль, мовностилістична розмаїтість. У стилістичному відношенні явно відрізняється від решти роману заключна, одинадцята, книга з поважним, піднесеним, урочистим стилем. Але і в поважно-піднесеній стихії одинадцятій книги відчувається неприхований іронічний тон, зокрема в роздумах Луція про неситих жерців, що, тричі посвячуючи його в таїнства Ізиди й Озіріса, тричі безжально висмоктували з нього все більші й більші внески на сплату витрат, пов'язаних із посвяченням, мовляв, така воля божа, навіть суму нібито визначили самі боги. В перших десяти книгах стиль «Метаморфоз», відповідно до тенденції автора розважити читача, відмінний від тону останньої книги, причому і в них не всюди однаковий. Апулей уміє майстерно застосовувати стилістичні засоби відповідно до змісту. Так, в описі кохання Амура і Псіхеї панує казково-поетичний тон, у зображенні олімпійських богів, зокрема Венери – її зовнішнього вигляду й поведінки – комічно-бурлескний; там, де мова заходить про сестер Псіхеї, – іронічно-сатиричний. Взагалі у вставних новелах і сценах, де описується побут і де діють персонажі з низів, стиль наближений до розмовної мови, пересипаний вульгаризмами і зменшувально-пестливими словами. В цілому стиль «Метаморфоз» вишуканий, манірний, риторичний. Твір рясніє архаїзмами, грецизмами, неологізмами, поетичними зворотами, римами, антитезами, синонімами, повторами слів, метафорами, барвистими епітетами, грою слів, довгими заплутаними періодами. Зокрема полюбає римський романіст алітерації – один з найулюбленіших зображувальних засобів у римській літературі. Там, де було можливо, знайшли вони своє віддзеркалення і в перекладі. За рецептом античної риторики у твір упроваджено ряд алегоричних постатей. Так, крім Долі, виступають: Справедливість (кн. II, розд. 22), Успіх (кн. IV, розд. 2), Заздрість (кн. IV, розд. 14), Скромність (кн. V, розд. 30), Звичка (кн. VI, розд. 8), Турбота і Журба (кн. VI, розд. 9), Провидіння (кн. VI, розд. 15), Незгода (кн. X, розд. 24), Вірність (кн. X, розд. 24), Жах і Острах (кн. X, розд. 31), Чутка (кн. XI, розд. 18). Апулей любить речення, складені з рівномірних частин, залюбки поєднує по троє речень. Речення часто-густо побудовані із симетричних частин з римованими закінченнями, які в перекладі не завжди вдається відтворити, але подекуди передані, наприклад, – «тіло сліпучо-біле, бо вона з неба спускається, шата голуба, бо вона в море вертається» (кн. X, розд. 31) або – «ложе індійською черепахою прикрашене, купую подушок заповнене, барвисто-шовковим покривалом застелене» (кн. X, розд. 34). У деяких реченнях вражає нагромадження однотипних словосполучень-асонансів, наприклад, –

«постілля зігріваю... вином пригощаю, розмовою звеселяю» (кн. I, розд. 7). З уваги на ці вигадливі стилістичні риси: тенденцію до вишуканого слова й символу, пишності, красиво-сті, щедre застосування різноманітних художньо-зображувальних засобів, Апулей вважається творцем латинського бароко, предтечею пізніших пишномовних та витончених стилів – гонгоризму, маринізму й евфуїзму.

Роман «Метаморфози» дивним сплавом фольклорних і реалістичних сюжетів, достеменним відтворенням життя римської провінції II ст. н. е., захоплюючою фабулою, дотепною сатирою, сумішшю серйозного і фривольного; глузуванням із забобонів і симпатією до містицизму, жвавим темпом розповіді, оригінальним стилем являє собою своєрідно-неповторне явище в римській літературі.

«Метаморфози» Апулея зажили великої популярності в античні часи, зачитувались цією книжкою і в середні віки, коли казка про Амура і Псіхею тлумачилась алегорично (так тлумачив її Ф. Фульгенцій Планціад у своїй «Міфології» близько 500 р. н. е.). Романом цікавились в епоху Відродження гуманісти; вони підготували кілька зразкових видань цього твору з ґрунтовними коментарями (перше друковане видання вийшло в 1469 р.). Деякі Апулеєві новели використав у «Декамероні» (день V, новела 10; день VII, новела 2) Дж. Боккаччо і Дж. Фіорентіно у своєму збірнику «Італійські новели». Вплив «Метаморфоз» помітний у творчості М. Сервантеса, А. Лесажа, письменників-просвітителів Г. Філдінґа і Т. Смоллета. Особливо привертала увагу багатьох літераторів і художників-скульпторів, живописців і графіків новела про кохання Амура і Псіхеї. Її сюжет послужив Рафаелю для створення знаменитих фресок у віллі Фарнезіна в Римі. Відтворенню образів Амура і Псіхеї в скульптурі, живописі і графіці присвятили свої роботи А. Канова, А. Торвальдсен, М. Дені, М. Клінґер, Ф. Толстой.

Зазнав цей сюжет численних переробок у літературі. Сюди належить роман Лафонтена «Кохання Псіхеї і Купідона», який героїв грецької казки наділив рисами французів свого часу, засудив нрави аристократії, протиставивши їм життя-буття простих людей на лоні природи; незавершений алегоричний твір Віланда, поеми Е. Шюльце «Псіхея» і Р. Гамерлінґа «Амур і Псіхея», епос Г. Мейєра «Ерот і Псіхея», п'єса польського письменника Є. Жулавського «Ерот і Псіхея» та інші. Сюжет новели про Амура і Псіхею також використано і в російських казках про Фініста Ясного Сокола, «Аленький цветочек» і т. д.

В XVI ст. з'явилися перші переклади «Метаморфоз» європейськими мовами. Деякі народи мають кілька перекладів цього твору. Російською мовою роман Апулея перекладався тричі. Вперше він був перекладений 1780 р. Є. Костровим. У його перекладі читав Апулея О. С. Пушкін:

В ті дні, коли в садах Ліцея
Я безтурботно розцвітав,
Читав охоче Апулея,
А Ціцерона не читав...¹

(«Євгеній Онегін», глава восьма, I)

Роком пізніше була видана «Душенька» І. Богдановича, віршована переробка казки про Амура і Псіхею. Другий переклад «Метаморфоз» пера М. Соколова побачив світ у 1895 р. в Петербурзі. А третій, найкращий, належить поетові М. Кузміну (перше видання в 1929 р.). Крім того, окремими виданнями перекладалась новела про кохання Амура і Псіхеї (один з кращих перекладів Ф. Миловидова, 1913 р.).

¹ Переклад Максима Рильського.

Українською мовою «Метаморфози» досі не були відтворені повністю. Новелу про кохання Амура і Псіхеї переклав невтомний Іван Франко.

Йосип Кобів

Книга перша

1. Отож я оповім тобі на мілетський лад² різні небилиці й натішу ласкавий твій слух приємною балачкою, якщо звелиш прочитати оцей єгипетський папірус, списаний вістрям нільського очерету.³ Вволю надивуєшся: як міняється людська доля, як люди перетворюються на інших істот і знову стають собою. Але почну. А втім, хто ж оповідач – запитаєш? Послухай в кількох словах.

Рід мій – старовинний. Колиска його – Аттічний Гіметт, Ефірейський перешийок і Спартанський Тенар,⁴ землі благодатні, увіковічені талановитішими, аніж оця моя, книгами. Тут ще хлопчиною я опанував аттичну говірку. Згодом подався до столиці Лацію,⁵ де самотужки, добре попотівши, вивчив мову цієї країни.⁶ Ось чому заздалегідь прошу в тебе, читачу, вибачення, якщо в моєму неவிбагливому стилі неприємно вразить твоє вухо якийсь чужоземний або просторічний вислів. Річ у тім, що така різноманітність мови відповідає духу раптових перетворень, що складають зміст нашої книги. Починаємо оповідь. Будь уважним, читачу, розважишся.

2. Одного разу я вибрався в ділову подорож у Фессалію,⁷ батьківщину моєї матері, яка пишається походженням від славетного Плутарха⁸ та його племінника, філософа Секста.⁹ Як тільки на моєму сніжно-білому конику місцевої породи я подолав гірські хребти, трясовини в долинах, росисті луки й зорані поля, то сам забажав відпочити і розім'яти ходою ноги, бо набридло мені довге перебування в сідлі, та й кінь уже геть-чисто вибився із сил. Зіскакую на землю, старанно витираю листям піт з коня, гладжу його по вухах, розгнзудую, пускаю ступою, щоб він, як вимагає природа, приніс полегшу своєму шлунку. У той час як він, схиливши голову вбік, скубав собі вранці травичку на лузі, по якому ми їхали, я наздоганяю двох подорожніх, що йшли переді мною на невеликій відстані. Прислухаюсь, про що вони жваво розмовляють, і чую, як один із них, розсміявшись, каже: – Облиш свої теревені, безглузді і пусті! – Почувши таке, я, ласий на всілякі новини, кажу: – Ні, що ви! Нехай веде далі! Дозвольте й мені взяти участь у вашій розмові: я охоче послухаю, не тому, що я надто цікавий, а тому, що кортить мені знати, якщо не все, то принаймні якнайбільше. До того ж за цікавою і приємною бесідою легше подолаємо цей пагорб.

3. Той, хто почав, пояснює: – Далебі, мол! Оти таке – все одно, що запевняти, нібито чаклунським замовлянням можна повернути назад течію швидкоплинних річок, втихомирити неспокійне море, знешкодити силу вітрів, зупинити в бігу сонце, а місяць змусити пінитися, зірвати з неба зірки і встановити вічну ніч за рахунок дня та інші подібні нісенітниці.

² В античні часи широкою популярністю користувались «Мілетські оповідання» Арістіда Мілетського (II ст. до н. е.), які являли собою збірник новел любовного і пригодницького змісту – прототип теперішніх новел.

³ Загострена очеретяна паличка служила стародавнім грекам і римлянам за перо.

⁴ *Гіметт* – гірський кряж в Аттіці на південний схід від Афін, який славився незрівнянним медом і покладами цінного мармуру. Ефірейський перешийок – тобто Коринфський перешийок (Ефіра – старовинна назва Коринфа). *Тенар* – мис на півдні Пелопоннеского півострова.

⁵ *Столиця Лацію* – тобто Рим.

⁶ Наведені у вступі до «Метаморфоз» біографічні дані стосуються не Апулея, автора роману, а його героя – Луція, грека за своїм походженням, від імені якого й ведеться розповідь.

⁷ *Фессалія* – східна частина Північної Греції. Мала погану славу: в ній розповсюджене було чаклунство.

⁸ *Плутарх* (бл. 45 – бл. 127) – давньогрецький філософ-мораліст і історик, автор широко відомих «Порівняльних життєписів»; власне кажучи, походив він з Хероней, що в Беотії (Центральна Греція), а не з Фессалії.

⁹ *Секст* (II ст. н. е.) – грецький філософ, представник скептицизму, один з перших істориків логіки.

Тут я вже сміливіше: – Будь добрий, – кажу до одного, – продовжуй свою оповідь, якщо тобі не важко і не набридло. – А звертаючись до другого, зауважую: – Ти вуха затулив і в своїй упертості наперед відкидаєш усе, що може бути очевидною правдою. Зрозумій же, що люди інколи помилково вважають за вигадку те, чого ніколи не чули, або те, до чого не звикли їхні очі, або ж, нарешті, те, чого не розуміють. Однак, якщо задуматись, то виявиться, що це не лише легко можна зрозуміти, а й здійснити.

4. Якось увечері, коли я наввипередки з товаришами уминав сирники і намагався проко-внути трохи більший кусок, раптом заліпило мені горло, аж дух заперло, та так, що я ледь дуба не дав. А нещодавно в Афінах, перед Строкатим портиком,¹⁰ я на власні очі бачив, як один мандрівний штукар ковтав вістрям униз прегострий меч. Потім він за мізерну плату встромив собі глибоко в нутрощі смертоносним кінцем мисливський спис. І ось неймовірна річ: на залі-зом окуте ратище, ту його частину, яка стирчала з горла біля потилиці, скочив хлопчина з гар-неньким личком і ну підніматись угору, та так при тому вигинався, немовби не мав ні кісток, ні мускулів. Глядачі аж роти з подиву пороззявляли. Складалось враження, неначе по вузлу-ватій палиці з напівобрубаними сучками, яку носить бог лікарів Ескулап,¹¹ в'ється слизькими звивами якась незвичайна змія. Ну, я вже замовкну, а ти, товаришу, будь ласка, повтори свою розповідь. Я тобі один за двох повірю – за себе і цього недовірка, та й в найближчому заїзді почастую тебе обідом. У такій винагороді не сумнівайся!

5. А той: – Що ж, обіцянка приваблива, і я ладен повторити свою розповідь. Але раніше хочу поклястися оцим божественним Сонцем, що розповідаю про достеменні події. Та й у вас самих зникне сумнів, як опинимось у найближчому місті Фессалії. Там тільки про те й мова. Але насамперед годиться сказати, хто я такий. Я – Арістомен з острова Егіни.¹² Послу-хайте також, як я заробляю собі на прожиток: торгую медом, сиром та іншим подібним това-ром, роз'їжджаючи уздовж і впоперек по Фессалії, Етолії¹³ та Беотії. Дізнавшись, що в Гіпаті,¹⁴ одному з найзначніших міст Фессалії, можна за безцінь купити свіжий і чудовий на смак сир, я помчав чимдуж туди, щоб весь той сир закупити. Але, як то буває, в лиху годину я вибрався, і надії на добрий заробіток пішли шкереберть, бо на день раніше весь запас сиру з-перед носа хапнув якийсь Луп,¹⁵ гуртовий купець. Надаремно збивши ноги, я увечері подався в лазню.

6. Раптом здібую по дорозі свого друга Сократа! Сидить він на землі, нужденний, крізь дірявий плащ проглядає голе тіло, блідий, мов стіна, годі й упізнати його, одне слово, він справ-ляв враження злидаря, що випрошує милостиню на перехрестях вулиць. Хоч я його чудово знав і дружив з ним, проте, бачачи в такому жалюгідному стані, я на мить завагався, а тоді підій-шов ближче: – Гей! Мій Сократе! – кажу, – що з тобою? Як ти виглядаєш? Яка ганьба! Вдома тебе давненько оплакали як небіжчика, твоїм дітям провінційний суд призначив опікунів. Твоя жінка, справивши жалобні поминки, від тривалого горя й скорботи змарніла, ледь не виплакала своїх очей, а батьки змушують її вийти заміж удруге, мовляв, лише весіллям виженеш із дому смуток. А цим часом ти постаєш тут переді мною, на превеликий сором, як якась страхітна

¹⁰ *Строкатий портик* (Stoa poikile) – портик в Афінах, прикрашений картинами і стінним розписом славетного художника Полігнота (V ст. до н. е.). Від цього портика пішла назва стоїків – грецької філософської школи.

¹¹ Палиця з оповитою довкола неї змією – атрибут Асклепія (Ескулапа), бога лікарів та лікарської справи.

¹² *Egina* – острів у Саронічній затоці, неподалік від Афін.

¹³ *Етолія* – гірська область у західній частині Середньої Греції.

¹⁴ *Гіпата* – місто в південній Фессалії (тепер Іпаті).

¹⁵ *Луп* – «говоряще» ім'я, бо по-латині «lupus» означає «вовк», отже, спеціально підібране воно для позначення особи ненаситної, ненажерливої.

примара з того світу! – Арістомене,¹⁶ – відказує він, – клянуся, ти не уявляєш, якими підступними є вибрики долі, які примхливі її ласки і раптові удари.

Тут Сократ клаптиком своїх полатаних лахманів затулив лице, зашаріле рум'янцем сорому, а решту тіла відслонив від пупа до страмного місця. Я не міг далі стерпіти такого жалюгідного видовища нужди й приниження, подаю йому руку й допомагаю встати.

7. Але той, як був із затуленою головою: – Залиш, – каже, – мене у спокої! Дозволь Долі насолоджуватись своєю здобиччю, яку вона піймала в свої кігті. – Нарешті я домігся того, що він таки пішов зі мною. Негайно одягаю його, чи то пак прикриваю сьак-так його голизну однією з двох моїх шат, силоміць затягую в лазню. Там подаю йому мазі, старанно зішкрябую з нього товсту верству бруду. Причепуривши як слід, сам втомлений, забираю вкрай охлялого Сократа, насилу веду в заїзд, там його постіллю зігріваю, досита нагодовую, вином пригощаю, розмовою звеселяю. А там зав'язалась невимущена балачка, посипались жарти й ущипливі дотепи, щоправда, все це в межах пристойності, коли раптом друг, зітхнувши тяжко, як не лупоне себе по чолу з усієї сили, аж загуло: – Ой, лишенько моє! – вигукнув він, – в яку я халепу попав, а все через те, що люблю хвалені гладіаторські видовища. Як сам добре знаєш, я вирушив у Македонію задля доброго заробітку. Коли після десяти місяців вертався додому вже з повним гаманцем, неподалік від Ларісси¹⁷ охопило мене непереборне бажання потрапити на гладіаторські видовиська коротшою дорогою. По дорозі у відлюдному міжгір'ї напали на мене прокляті розбійники, обдерли дочиста, тільки з душею випустили. Прибитий горем, добрався я до однієї шинкарки, на ім'я Мероя, немолодої, але ще досить милолицької жінки. Розповів я їй про свою довгу подорож, про тривожні переживання і пограбування по дорозі додому. Вона, – треба визнати, – прийняла мене напрочуд гостинно: безплатно нагодувала смачною вечерею, а потім, охоплена нестримною хіттю, затягнула мене до свого ліжка. Але після того, як я з нею переспав лише один раз, одразу вскочив у безвихідну біду, гіршу від зарази: тож навіть ті лахмани, які добрі розбійники мені залишили, щоб я не ходив голим, довелося їй віддати і навіть ті мідяки, що їх заробив як носильник, поки ще сили були. Ось так добра жінка і злочасна Доля і довели мене до такого стану, в якому ти щойно стрів мене.

8. – Ну що ж, – кажу я, – ти заслуговуєш іще й гіршої долі, якщо взагалі може бути гірше нещастя від того, яке спіткало тебе. Бо ти домашнє вогнище й дітей проміняв на грубу хіть і підтоптану повію! – Але він поклав на уста вказівний палець і, з острахом оглянувшись круг себе, так озвався: – Мовчи, мовчи! Стережись її, бо це не звичайна собі жінка! Гляди, щоб ти не напивав собі лиха нестримним своїм язиком! – Тьху! – кидаю глузливо, – ану викладай, у чому сила оцієї кралі з шинку! – Це відьма, – пояснює він, – і чаклунка. Вона може небо спустити, землю підвісити, джерела заморозити, гори розтопити, мерців добути, богів під землю кинути, зорі погасити, а самий Тартар¹⁸ освітити! – Мій голубе, – перебив я його. – Облиш нарешті оцей трагічний тон і не роби похмурої гримаси, а розмовляй зі мною просто, звичайною мовою. – Хочеш, – запитує, – я розповім тобі одне чи два, а то навіть і безліч чудес, які вона здійснює. Розпалити до себе любовну жагу не тільки в своїх земляків, а й у жителів Індії, двох Ефіопій,¹⁹ мало того, навіть у тих, що населяють край світу, – це для неї справжня дрібниця, дитячі забавки! Тепер послухай, що вона витівала на очах у всіх.

¹⁶ Арістомен, а також Сократ – імена, вжиті тут насмішкливо.

¹⁷ Ларісса – місто у Фессалії, знамените своїми гімнастичними й музичними агонами, тобто змаганнями, в римський період – гладіаторськими видовищами.

¹⁸ Тартар – за грецькою міфологією, найглибша безодня в підземному царстві, країні померлих, місце кари злочинців, куди Зевс сипнув повсталих і переможених ним титанів.

¹⁹ Дві Ефіопії – тобто на схід і захід від ріки Ніл. За уявленням стародавніх греків (Гомер, «Одіссея», I, 23), Ефіопія була величезною країною, що простягалась далеко на схід і захід, в якій сонце сходить і заходить.

9. Коханця свого, який залицявся до іншої, одним-однісіньким словом перетворила в бобра, ця тварина, бач, рятується від мисливців-переслідувачів у той спосіб, що відгризає собі дітородні органи і їм залишає.²⁰ Помстилась вона так, щоб покарати його за те, що зв'язався з іншою. Сусіднього трактирника, свого суперника, обернула в жабу-ропуху. От і плаває тепер цей стариган у винній бочці і ласкаво запрошує, занурений в гущу, хрипливим кваканням своїх давніх відвідувачів. Іншого свого противника-суддю перетворила в барана за те, що він виніс рішення не на її користь, і тепер він у баранячій подобі веде справи на засіданнях суду. Або таке: жінку одного свого коханця, притому вагітну, за те, що та лихословила їй, покарала вічною вагітністю, припинивши пологи. Вже ось вісім років – якщо люди ще не збилися з рахунку – ця нещасна жінка ходить з неймовірно роздутим животом, неначе мала б слона родити.

10. Одне слово, такі та інші її вибрики, що звели зі світу чимало людей, так обурили всіх, що одного прекрасного дня вирішено було нещадно розправитися з нею і каменувати її. Але вона не допустила до цього силою свого чаклунства. І як колись горезвісна Медея,²¹ домігшись у Креонта одноденної відстрочки, весь його палац і дочку разом із стареньким батьком спалила на попіл схованим у дарованому шлюбному вінку полум'ям, так і клята Мероя своїми похоронними заклинаннями над ямою²² (про це вона мені недавно розповіла напідпитку), з допомогою таємного насильства над богами, замкнула всіх у їх власних домівках. Два цілісінькі дні люди не могли ні зняти замків, ні виламати дверей, ні навіть пробити діри у стінах, аж нарешті всі як один благальне заголосили, присягаючись усіма святощами, що не тільки не торкнуться її, а й допоможуть їй, коли потрапить, бува, в біду. Тільки тоді вона змилосердилась і звільнила все місто. А того, хто підбурив людей проти неї, однієї бурхливої ночі, коли він зачинився у своєму будинку, перенесла з усім будинком, як той стояв, зі стінами, підмурком і навіть самим ґрунтом далеко-далеко в інше місто, що стояло на вершині стрімкої гори і через те не мало води. Але коли для гостя не знайшлося місця серед щільно зімкнутих будинків городян, вона кинула будинок перед міськими ворітьми й пішла геть.

11. – Гай-гай, дивовижні, – кажу я, – і притому жахливі речі, мій Сократе, розповідаєш. І ти схвилював мене не на жарт і, признаюсь, здорово налякав. Почуваю себе так, немовби хтось увігнав у моє тіло не те що голку, а цілого списа. Гарно ми виглядали б, якби якимсь чудом дізналась чаклунка про нашу розмову, про те, що ми тут про неї казали. Ось що: лягаймо швидше спати і, виспавшись, чмихнемо вдосвіта звідси якомога далі. Не встиг я й домовити, як добряга Сократ, зморений цілоденними переживаннями та випитим вином, від якого відвик, заснув і захропів, аж луна пішла. А я зачинаю кімнатні двері, перевіряю засуви, навіть присуваю тапчан до дверей для більшої безпеки і тільки тоді сам лягаю. Спочатку страх не давав мені заснути, лише коли вже повернуло добре за північ, очі в мене почали зіпльоватись. Ледве я заснув твердим сном, раптом з грюкотом (чого не буває, коли нападають злодії) двері розчахнулися, власне кажучи, вилетіли разом із завісами. Мій тапчанчик, коротенький, кульгавий на одну ногу, порохнявий, перевертається від несамовитого поштовху. Скочуюсь я на землю, тапчан падає і накриває мене.

²⁰ ...залишає... – погляд, досить поширений серед стародавніх греків і римлян.

²¹ Медея – дочка колхідського царя Еета. Допомогла здобути золоте руно ватажкові аргонавтів Ясонові, потім втекла з ним до Греції. Коли Ясон покинув її і намірився вдруге одружитися з дочкою корінфського царя Креонта, Главкою, Медея звела зі світу Главку з допомогою отруєних шат і діадемі і, умертвивши своїх синів, народжених від Ясона, втекла. Доля Медеї послужила в античні часи основою для трагедій Евріпіда й Сенеки, а в західноєвропейській драматургії – для п'єс Корнеля, Грільпарцера, Ануїля та ін.

²² Згадки про чаклунські дії над ямою зустрічаються в різних античних письменників (напр.: Гомер, «Одіссея», XI, 25, Лукіан, «Любитель брехні», 14 та ін.).

12. Отоді-то я й переконався, як деякі почуття можуть звичайнісінько переходити у протилежні. Адже як часто сльози набігають на очі від радості, так я і в жахливому становищі не міг утриматися від сміху, як перекинувся з Арістомена в черепаху. Лежу ото в бруді під тапчаном та й зиркаю крадькома: що ж буде далі. Коли гульк – бачу двох літніх жінок, з яких одна тримала в руці засвічену лампу, друга – губку й оголений меч. І от зупиняються вони біля Сократа, що спокійно собі спав. Першою озвалася та, що з мечем: – Сестричко Пантіє,²³ ось мій дорогий Ендіміон,²⁴ мій пестунчик, той, що вдень і вночі насолоджувався моїм молодим тілом, ось той негідник, що знехтував моїм коханням і не тільки обмовив мене, а й чкурнув од мене. І я, мов та Калліпсо,²⁵ покинута хитрим Одиссеєм, буду оплакувати свою вічну самотність. – Потім, кивнувши на мене, каже до Пантії: – А ось його сердечний поради́ник, Арістомен, бо це ж він надумав утекти, а тепер напівживий лежить на підлозі, виричав з-під ліжка очиці на нас і гадає, що йому безкарно пройдуть оті безсоромні наклепи на мене, які він поширював. Я вже постараюсь, щоб він скоро, – що я кажу? – негайно, ба навіть у цю мить пожалкував, що вдався вчора до базікання, і за сьогоднішню влізливість.

13. Коли я таке почув, холодний піт мене облив, нещасного, все в мені затрепетало, так що аж тапчан затанцював на моїй спині, мов навіжений. А милесенька Пантія й каже, звертаючись до подруги: – Чому б нам, сестричко, та й не розтерзати цього гульця, як це робили вакханки,²⁶ або, зв'язавши руки й ноги, не каструвати його? – На що Мероя (тут я зметикував: саме так звати цю жінку, бо опис Сократа чудово їй підходив) відповідає: – Ні, дорогенька, хай він поки що поживе собі, щоб було кому грудочку землі кинути на тіло цього невдахи. – І, відтягнувши голову Сократа направо, встромила йому в лівий бік ший меч аж по руків'я, потім стала старанно збирати струмини крові у підставлений до рани бурдюк, щоб не пропала жодна крапля і не залишила по собі ніякого сліду. Бачив я все це на власні очі. Відтак мстива Мероя запустила праву руку глибоко в рану (гадаю, щоб нічого не пропустити в обряді жертвоприношення), аж до самих нутрошків, і, попорпавшись там, витягла серце мого бідолашного товариша. З його горла, розсіченого ударом меча, добувся якийсь глухий звук, чи то пак слабе хрипіння, і він спустив дух. Тим часом Пантія, затикаючи губкою широчезний отвір рани, мовила так: – Гей ти, губко, у морі народжена, не пробуй через річку переправлятися! – Вчинивши таке злодіяння, вони відходять, але на прощання одна з них відсунула мій тапчан, і обидві відьми, розставивши над моїм лицем ноги, випустили весь вміст своїх міхурів і геть залили мене страшенно смердючою сечею.

14. Як тільки вони переступили поріг, двері негайно вертають на своє звичне місце, мовби нічого й не сталося, завіси ввійшли у свої жолоби, одвірки знову закріпилися, засуви були там, де раніше. А я, як був, так і залишився на підлозі; ледь переводячи дух, лежав, розпластаний, голий, промерзлий, залитий сечею, наче щойно з'явився на світ з материнського черева, а точніше, – напівмертвий, що пережив власну смерть, або принаймні як злочинець, призначений на розп'яття.²⁷ «Що буде зі мною, – подумав я, – коли вранці знайдуть зарізаного Сократа? Хто повірить моїм словам, хоч я буду й казати правду? Скажуть: – Як це так? Покликав би ти, чоловіче, принаймні на допомогу, якщо вже не міг, такий здоровило, справитися з жінкою! На твоїх очах ріжуть людину, а ти й рота не відкрив! А як це ти сам уцілів? Чому

²³ *Пантія* (досл. «повністю божественна») – іронічне наймення чаклунки.

²⁴ *Ендіміон* – вродливий сплячий юнак, коханий богині Селени.

²⁵ *Калліпсо* – німфа казкового острова Огігії, де Одиссей, вертаючись із Троянської війни на батьківщину, пробув 7 років.

²⁶ Вакханки, за міфологією, розтерзали фіванського царя Пенфея (трагедія Евріпіда «Вакханки») і легендарного співця та музиканта Орфея (Овідій, «Метаморфози», XI, 1 і далі).

²⁷ Розп'яття було карою головним чином для рабів і взагалі людей низького походження.

ця жінка пощадила свідка злочину, який міг би виступити проти неї на суді? Отже, коли ти уникнув смерті, то тепер іди за своїм товаришем».

Такі й подібні думки мучили мене безперестанку, а тим часом ніч кінчалася. Найкращий вихід із становища, яке склалося, як здавалось мені, – це непомітно вислизнути вдосвіта і пуститись у дорогу хоч би навіпамачки. Беру свою торбу, вкладаю ключ у замок, стараюсь відсунути засув. Але ці непідкупні й вірні двері, що вночі самохіть розчахнулися, тепер тільки після довгих моїх зусиль розчинилися і дали мені змогу вийти надвір.

15. Коли я вийшов, заволав: – Гей, є тут хто-небудь? Відчини мені ворота, бо вдосвіта хочу рушити в дорогу. – На це відгукнувся нарешті воротар, ще напівсонний (а спав він десь за ворітьми на землі): – Хіба ти не знаєш, яка небезпека чекає на тебе від розбійників? Серед глухої ночі – в дорогу? Це ж божевілля! Якщо тобі при нечистій совісті життя не мило, то в кожного з нас голова на шиї, а не диня! А втратити голову за тебе аж ніяк не хочеться! – Розумію, – кажу, – але вже світанок близько. До того ж що можуть забрати розбійники в такого злидаря? Невже не знаєш, дурню, що голого не може роздягнути навіть десяток силачів? – На це він, повернувшись на другий бік, буркнув спросоння: – А звідки мені знати, чи ти часом не перерізував горла своєму товаришеві, що з ним учора ввечері ти прийшов сюди переночувати, а тепер хочеш чкурнути? – В цю хвилину (прекрасно це пам'ятаю) мені привиділося, що земля піді мною розступилась аж по дно Тартара і голодний пес Цербер²⁸ роззявив свою пащу, щоб роздерти мене на шматки. Тоді і дійшло до мене, що добренька Мероя пощадила моє горло не з жалощів, а з жорстокості, щоб зберегти мене для розп'яття.

16. Отже, вертаюсь я у кімнату і починаю роздумувати, як би тут чимшвидше накласти на себе руки. Але оскільки доля не дала мені жодного іншого засобу для самогубства, крім отого тапчана, я й почав промовляти:

– Тапчанчику, мій найдорожчий, ти, що зі мною пережив стільки злигоднів, ти – єдиний чесний свідок того, що сталося цієї ночі. Лише на тебе я зможу послатись як на свідка моєї невинності. Підкажи мені надійний засіб, як мені чимскоріше перебратись на той світ. – З такими словами я відрізую з тапчана мотузку, якою був він обтягнутий, закидаю і прикріплюю один кінець її до балки, яка виступала трохи під вікном, на другому кінці роблю міцний зашморг, стаю на тапчан і, високо піднявшись, всуваю у зашморг голову. Відштовхнув ногою опору, на якій стояв, щоб під тягарем тіла зашморг затягся навколо шиї й задушив мене, та раптом мотузка, очевидно стара і прогнила, обривається, я лечу звисока й падаю на Сократа, який лежав близько від мене, і разом з ним скочуюсь на землю.

17. Саме в цей момент вривається в кімнату двірник зі скаженим криком: – Де той, що глибокої ночі спішно збирався в дорогу? Що, тепер хропе під ковдрою? – Тоді (не знаю, чи внаслідок мого падіння, чи від цього нестямного крику) першим прокидається Сократ, встає і каже: – Недарма постояльці проклинають трактирників! Цей нахабнюка вривається сюди непроханий, очевидно, щоб щось поцупити, своїм горланням будить з глибокого сну мене, вкрай стомленого. – На ці слова я, несподівано здравіши, бадьоро схоплююсь і вигукую: – Глянь-но, кращий з воротарів: мій товариш і брат живий та здоровий, а ти вночі напідпитку плів, нібито я його прикінчив! – З цими словами я обіймаю Сократа й засипаю його поцілунками. Але від смороду жакливого рідини, якою мене облили трикляті ламії,²⁹ йому так закрутило в носі, що він рвучко відштовхнув мене: – Іди геть, – гаркнув він, – від тебе несе, як

²⁸ Цербер – жакливий триголовий пес із гадюками на шиї, що охороняв вхід до підземного царства, де, за уявленням стародавніх греків і римлян, перебували тіні померлих. Його приборкав і виніс на світ грецький герой-силач Геракл.

²⁹ Ламії – міфічні вампіри, які нападали нічної пори на юнаків, висмоктували кров і поїдали їхнє тіло.

з помийної ями! – Потім лагідно почав розпитувати в мене про причину цього нестерпного запаху. А я, безталанний, викручуюсь, удавшись до якогось наспіх вигаданого жарту, і повертаю розмову на інший предмет. – Чому б нам не вийти звідси, – кажу, обнявши його, – раннім ранком приємно мандрується. – Не чекаючи відповіді, підхоплюю свій клунок, і, розрахувавшись з трактирником за нічліг, ми рушили.

18. Пройшли ми чималий шмат дороги, а тим часом зійшло сонечко і своїм сяйвом усе довкруг освітило. Тоді я уважно і з цікавістю починаю розглядати шию свого товариша, зокрема те місце, куди встромили йому, я ж виразно бачив уві сні, меча. І подумав собі: «Йолопе, здорово, видно, напився ти, що тобі такі страхіття привиділись! Сократ же коло тебе, неушкоджений, здоровий. Де ж та рана, де губка? Де, нарешті, поріз, такий глибокий, такий свіжий?» Перегодя, звертаючись до нього, кажу: – Цілком слушно твердять досвідчені лікарі, що обжерливість, пияцтво наганяють на людей прикрі і страхітливі сні. Таке, приміром, було й зі мною. Вчора, не знаючи міри у вині, я провів жакливу ніч, мені марилося щось дивне, привиджувались потворні страховиська, так що й досі здається, немовби я весь залитий і забруднений людською кров'ю. – На це він, посміюючись, відказує: – Чи кров'ю, це ще невідомо, а сечею, то ти весь просяк. Щоправда, і мені снилося, ніби мене мордували. Бо і горло боліло, і мав я враження, неначе хто серце в мене з грудей виривав. Навіть і тепер душно мені, коліна трясуться, хода невпевнена, і я не проти того, щоб перекусити для зміцнення сил. – Згода, – кажу, – ось тобі готовий сніданок! – З цими словами я знімаю з пліч дорожню торбу і швидко даю йому хліб із сиром. – Сядьмо, – запрошую, – біля оцього платана.

19. Так ми й зробили – посідали, і я накинувся на їство, позираючи, як мій товариш хапливо уминає скибку за скибкою. Раптом помічаю, він зовсім ослаб, зблід. Обличчя стало як у мертвяка; а відкушений шматок хліба, хоч був і малесенький, від страху (тут постали перед очима нічні відьми) застряв у мене в горлі і ні туди ні сюди. Та й те, що не було перехожих, збільшувало мою тривогу, бо хто повірить, що один із двох подорожніх загинув без участі другого? Тим часом Сократ, як тільки наситився досхочу, відчув нестерпну спрагу. Мабуть, тому, що з'їв більшу частину пречудового сиру. Неподалік від платана текла спокійна річка, немов тихий ставок, ясна, як срібло або скло. Тим-то звертаюсь до Сократа з такою порадою: – Піді заспокой свою спрагу кришталевою водою із річки. – Він схоплюється, швидко знаходить зручне місце на березі, стає на коліна і жадібно нахиляється до води. Але не встиг торкнутись краєчком губ вологи, як на його шиї відкривається широка й глибока рана, з рани випадає губка й витікає цівка крові. Неживе тіло покотилося б у річку, якби я не втримав його за ногу й не витяг на високий берег. Там, оплакавши похапцем бідолашного, закопав його в піщану землю біля річки. Сам, страшенно переляканий, тремтячи за свою шкіру, я кинувся тікати бездоріжжям і пустинними шляхами, немовби і справді в мене на совісті вбивство людини; тож відрікся я від батьківщини й родинного дому, пішов на добровільне вигнання. Тепер живу в Етолії, де й одружився вдруге.

20. Таке розповів нам Арістомен. Але його супутник, який із самого початку з недовірою ставився до розповіді, озвався: – Тьху! Чи чув хто більшу небилицю, нікчемнішу брехню? – І він звернувся до мене: – А ти, судячи з одягу й поведінки, освічена людина, віриш такий бредні? – Я, – відказую, – нічого не вважаю неможливим: що Доля присудить людині, повністю здійснюється. Адже й зі мною, з тобою, та й з усіма людьми трапляються дивні і просто неймовірні речі. Якщо розповісти, ніхто не повірить із тих, хто цього не пережив. Я, клянусь Геркулесом, вірю цьому чоловікові і щиро вдячний йому за те, що він розважав нас дотепною, цікавою розповіддю: завдяки йому я й не зоглядівся, як подолав втомливу дорогу. Та й мій

коник, гадаю, радий-радісінський такий послужі, бо, не змучивши його, я добрався аж до самих воріт міста скоріше на своїх вухах, аніж на його спині.

21. І тут настав кінець нашої розмови та спільній подорожі. Мої два супутники повернули наліво до найближчої садиби, а я зайшов у перший зустрічний заїзд і спитав там літню хазяйку, чи не Гіпата оце місто? Вона підтвердила. Тоді я почав розпитувати, чи не знає вона часом Мілона, одного з найзнатніших тутешніх громадян. Вона засміялася та й каже: – Справді-бо, першим громадянином вважається тут Мілон, його дім за мурами міста, перший скраю. – Жарт жартом, тітонько, але скажи, будь ласка, що він за один і де живе? – Бачиш, – каже, – он крайні вікна, що на місто дивляться, а з другого боку двері виходять у найближчий провулок? Ось там і живе Мілон, людина грошовита, казковий багатій, але разом з тим горезвісний скупердяй, відомий як найпослідуша падлюка, бо займається прибутковим лихварством, бере в заставу золото і срібло. Цей брудний скупій живе в нужденній халупі відлюдне разом із жінкою, яка розділяє з ним його жалюгідне животіння. Тримає він лише одну-єдину служницю і ходить у дранті, як жебрак. – На це я мало не впав зо сміху, подумавши собі: «Завбачливо потурбувався про мене мій дорогий Демея, доручивши мене в час подорожі такому чудовому чоловіку. В його гостинній хаті не доведеться мені боятись ні диму з вогнища, ні кухонного запаху».

22. З такими словами підходжу до будинку, до якого було вже рукою подати, і починаю барабанити в міцно зачинені двері. Довелось довгенько почекати, поки нарешті вийшла якась дівчина: – Гей ти, окаянный, – гримнула на мене, – чого так грюкаєш у двері? Під яку заставу хочеш позичити гроші? Хіба не знаєш, що ми в заставу приймаємо лише золото і срібло? – Ти могла б і ввічливіше поводитись, – я на те відповідаю, – не за позикою прийшов я, скажи краще, чи застав я вдома твого господаря? – Звичайно, – відповідає, – а навіщо він тобі потрібен? – Маю для нього листа від Демеї з Корінфа. – Зараз доповім йому, – каже, – а ти почекай тут на мене. – З цими словами грюкнула дверима й пішла геть. Повернувшись перегода, сказала: – Господар просить.

Входжу і бачу, що господар лежить на невеличкому тапчані і збирається обідати. Біля його ніг сидить якась жінка, стіл був накритий, але ще страв не подано. – Ось, – каже, – чим можу тебе угостити. – Чудово, – відповідаю я і вручаю йому листа Демеї.

Ознайомившись нашвидку з його змістом, Мілон звертається до мене: – Як це гарно з боку мого друга Демеї, що він мені такого визначного гостя прислав!

23. Відтак каже жінці уступити місце, а мені велить сісти замість неї. Коли я з ввічливості завагався, він, схопивши за полу, потягнув на вільне місце: – Сідай, – каже, – сюди, бо зі страху перед злодіями не маємо більше стільців і не можемо придбати в достатній кількості хатнього начиння. – Я сів на вказаному місці.

Тоді він почав так: – Твоя витончена поведінка і майже дівоча соромливість наводять мене на здогад, що ти людина знатного походження, і я, певне, не помилився. До речі, те ж саме повідомляв у своєму листі мій друг Демея. Не знехтуй, прошу тебе, моїм скромним житлом. Сусідня кімната – до твоїх послуг. Почувайся в нас як у себе вдома! Твоя присутність підніме повагу до нашого дому, та й ти зможеш прославити своє ім'я. Адже, задовольнившись скромною домівкою, ти суперничатимеш щодо чеснот із тезкою твого батька – знаменитим героєм Тезеєм, що, як відомо, не погордував убогою гостинністю старенької Гекали.³⁰ – Тут він кличе служницю й дає їй таке розпорядження:

³⁰ Гекала – бідна бабуся, яка гостинно прийняла в своїй хатині аттичного героя Тезея, коли той вирушив на бій з марафонським биком. Гостинна зустріч Тезея з бабусяю стала темою вірша александрійського поета Каллімаха (III ст. до н. е.).

– Фотідо, візьми речі нашого гостя й занеси їх обережно в оту кімнату! Потім принеси швиденько з комори олії для натирання, рушник і взагалі все, що потрібно, і заведи гостя в найближчу лазню. Він-бо стомився від довгої й тяжкої дороги.

24. Коли я почув таке, врахувавши скупість Мілона, і, щоб прихилити його більше до себе, кажу: – У мене все це є; бо звук мати при собі. І дорогу до лазні легко зможу розпитати. Але найбільшу маю турботу, щоб мій коник, який благополучно доставив мене сюди, був забезпечений кормом. Тим-то, Фотідо, візьми оці грошенята й купи йому сіна та ячменю. – Після того, як мої речі були складені у відведеній мені кімнаті, я пішов у лазню. По дорозі звернув на базар, щоб купити щось із їжі. Там побачив виставлену на продаж чудову рибу. Розпитую про ціну. Продавець заправив сто срібняків. Торкуюсь і нарешті купую рибу за двадцять денаріїв.³¹ Виходячи з ринку, натикаюсь на Піфія, свого шкільного товариша з Афін. Спочатку він досить довго приглядається до мене, а впізнавши, кидається на шию, міцно обіймає, цілує сердечно: – Мій Луцію, – вигукує, – давненько ми не бачилися! Либонь, з того часу, як попрощалися з Клітієм, нашим учителем. Що тебе сюди принесло? – Завтра дізнаєшся, – відказую, – але що це? Поздоровляю тебе з високою посадою. Бачу при тобі почет з пучками різок і сам ти в одязі, який носять урядовці. – Продовольством займаюся, – пояснює він, – я на посаді едила.³² Якщо бажаєш купити щось, можу стати в пригоді. – Відмовляюсь я від його послуг, тому що вже вдосталь запасся рибою. Але Піфій, помітивши в моїх руках кошик, починає перебирати рибу, щоб краще її розгледіти, і питає: – То за скільки ти купив це паскудство? – Ой, ледве мені вдалося видерти за двадцять денаріїв.

25. Почувши таке, він миттю хапає мене за праву руку і тягне назад на ринок. – То в якого негідника ти купив цей непотріб? – Я показую йому на старигана, який сидів у кутку. На нього він прожогом накидається й починає грізним голосом, як і годиться едилові, гримати: – Ех ти, сякий-такий! То ти дереш шкуру з наших друзів і взагалі зі всіх приїжджих? Продаєш утридорога нікудишню рибу? Такі, як ти, заповзялись дорожнечею продуктів перетворити оце місто, квітку Фессалії, у кам'яну пустелю! Стривай-но! Безкарно це тобі не пройде! Я так усиплю, що затямиш, як обдурювати покупців! – І, висипавши з мого кошика рибу, каже своєму помічникові розтоптати її. Задоволений такою суворістю свого розпорядження, мій Піфій прощається зі мною: – Як гадаєш, Луцію, для старого, мабуть, така ганьба достатня покара? – Спонтелічний цією подією і прямо-таки приголомшений, я поспішаю в лазню, втративши завдяки рішучим діям товариша-мудрагеля і гроші, і вечерю. Викупавшись, вертаю назад у господу Мілона і в свою кімнату.

26. Входить раптом служниця Фотіда й каже: – Господар просить. – Але я, знаючи ощадливість Мілона, чемно вибачаюсь, мовляв, утому після подорожі розжене краще сон, ніж їжа. Одержавши таку відповідь, він сам заходить у мою кімнату, бере мене за руку й намагається ласкаво відвести до себе. І коли я вагаюся, скромно упираюся, він заявляє:

– Не відступлю звідси, поки не погодишся, – і клятвою підтверджує свої слова. Ну що ж, рад не рад я підкоряюсь його впертості. Він веде мене до свого тапчана. Коли я сів, починає розпитувати: – То як же поживає мій Демея? Що поробляє його жінка? Як там його діти? Як маютьесь домашні? – Розповідаю докладно про все. Далі він розпитує про мету моєї подорожі. Коли і це я сумлінно виклав, він замучує мене розпитуваннями про моє рідне місто, про знат-

³¹ 100 срібляників, тобто сестерцій (нуммів), прирівнювались 25 денаріям; отже, Луцію вдалось купити риби на 5 денаріїв, або 20 сестерцій, дешевше.

³² *Едили* – службовці в Римській державі, обов'язком яких було наглядати за порядком у місті, дбати про постачання міста, наглядати за ринками й турбуватись про влаштування громадських ігор. Службових осіб, які займали високі посади, супроводжували слуги – охоронці з в'язками прутів – ознаками вищої влади.

них його громадян, навіть про самого правителя.³³ А я, до знемоги натомлений виснажливою дорогою, а також заморений безконечним потоком запитань, засипаю на півслові і, повністю вибитий із сил, ледь повертаю язиком. Помітивши це, Мілон нарешті мене відпускає. Так я звільнився від пустої балаканини й голодної вечері в гидкого старигана, обтяжений сонливістю, а не їжею, бо ж ситий був одним базіканням. Повернувшись у кімнату, я знайшов нарешті бажаний спочин.

³³ Підкорена римлянами Греція була перетворена в провінцію Ахаю. Її центром було місто Корінф, де перебував римський намісник.

Книга друга

1. Як тільки сонце знову розвіяло ніч і настав день, я випірнув зі сну і з постелі. Взагалі-то я людина неспокійної вдачі і надмірно жадібний пізнавати все дивовижне й рідкісне. Усвідомлюючи, що перебуваю в самому серці Фессалії, визнаної одностайно батьківщиною чорної магії, я зрозумів тепер, чому історія, що її розповів незрівнянний попутник Арістомен, бере початок саме з цього краю. Мучила мене жадоба знань, з цікавістю оглядав я все, що мене оточувало. І не було в цьому місті нічого такого, що я вважав би за те, чим воно було насправді, а все здавалось мені перетвореним у щось інше чаклунськими заклинаннями. Так, камені, по яких я ступав, ввижались мені окам'янілими людьми, птахи, щебетання яких я слухав, – опереними людьми, дерева, що росли навколо мурів міста, – людьми, покритими листям. Мені марилося, ніби джерельна вода б'є з людських тіл, здавалося, що статуї й картини почнуть ходити, стіни ось-ось промовлять, воли та інша худоба віщуватимуть, а з самого неба, з його сонячних просторів раптом полине якесь провіщення.

2. У такому настрої і майже цілком опанований нестерпною цікавістю, вештаюсь я, розглядаючи все довкруг себе, але не знаходжу будь-якого натяку і взагалі якого-небудь сліду для заспокоєння моєї жаги. Швендяю, немов підхмелений гультьай, від брами до брами. Враз мимохіть приходжу на ринок. Тут, надавши ходи, наздоганяю якусь жінку, яка йшла в супроводі багатьох слуг. Дорогоцінні прикраси, оправлені золотом, і ткані шати, без сумніву, вказували на те, що це знатна особа. Поруч з нею тупав сивоголовий старець. Він, поглянувши на мене, вигукнув: – Яка зустріч! Це ж Луцій! – Далі цілує мене і шепче щось, чого я не дочув, на вухо тій жінці. – Чому ти не підійдеш і не привітаєшся зі своєю родичкою? – Не смію, – кажу у відповідь, – незнайомий-бо з цією жінкою, і, почервонівши, з опущеною головою, відступаю назад. Але вона, вп'явшись у мене очима, озвалася: – Ось вона, шляхетна сором'язливість його шановної матері Сільвії! Та й виглядом він схожий на матір: високий на зріст, стрункий, але не худий, ніжний рум'янець, русяве і від природи кучеряве волосся, очі голубі, але зіркі і сяючі, немов у орла, обличчя – звідки не глянеш – квітуче, хода владна й легка.

3. Оцими своїми руками, – вела далі вона, – я виховала тебе. Хіба не так? Я не тільки родичка, а й молочна сестра твоєї матері. Обидві ми з роду Плутарха, одна в нас була годувальниця, росли ми разом, як дві сестри. Різнимось хіба що становищем: її чоловік – високопоставлена особа, а мій – звичайнісінька собі людина. Я – та Біррена, ім'я якої тобі, очевидно, відоме, бо з уст твоїх батьків ти частенько його чув. Тим-то з довірою прийми мою гостинність, більше того, вважай мій дім своїм. – На це (тим часом рум'янець зійшов з мого лиця) я відповів: – Незручно мені, тітонько, покидати без будь-якої поважної причини мого господаря Мілона. Але постараюсь зробити так, щоб ти і він були задоволені. Кожного разу, коли мені доведеться сюди приїхати, неодмінно буду зупинятись у тебе. – Ось такою невимушеною розмовою ми себе розважали і через декілька кроків опинились перед домом Біррени.

4. Атріум³⁴ її будинку був пречудовий. У кожному з чотирьох його кутів стояли на колонах статуї богині Перемоги з пальмовою гілочкою в руці.³⁵ Богиня, хоч і з розпростертими крильми, зображена була непорушною, а рожеві пальці її стіп торкались хиткої опори – рухомої кулі. Здавалося, що богиня не спирається на неї, а просто піднімається в повітря. Посере-

³⁴ Атріум – центральна кімната римського будинку.

³⁵ Богиня Перемоги – у греків – Ніка, у римлян – Вікторія. Чудова статуя цієї богині різьб'яра Пеонія з міста Менди була знайдена під час розкопок на території Олімпії – місцевості, де відбувались Олімпійські ігри.

дині кімнати височіла статуя Діани, виконана з пароського мармуру.³⁶ Досконалий твір! Він зображав богиню з розвіяною шатою, в стрімкому русі. Статуя звертала на себе увагу одразу ж при вході, викликаючи подив своєю величчю. По обидва боки від богині стояли чуйні собаки, немов для її захисту, також з мармуру. Очі в них грізні, вуха нашорошені, ніздрі роздуті, зуби вишкірені. Якби десь поблизу залунав собачий гавкіт, то можна було б подумати, що він виривається з оцих кам'яних пащ. Незрівнянний скульптор дав неперевершений зразок майстерності: задні лапи спирались на землю, а передні і підняті груди зводилися вгору, немов у бігу. Ззаду статуї темніла печера в скелі, оповита мохом, травою, листям, віттям, де-не-де виноградом і розквітлим кущами, – усе це з каменю. Морок печери освітлював відблиск білосніжного мармуру статуї. Край скелі звисали яблука й виноградні грона, так по-мистецьки виконані, що здавалися справжніми. Складалося враження, що можна буде зірвати якесь із грон, щоб посмакувати, коли спілим кольором розмалює їх барвиста осінь. Якщо нахилитись до джерела, яке било з-під ніг богині і дзюрчало, збігаючи маленьким струмочком, то мимоволі складалось враження, що, крім іншої правдоподібності, ці грона хитаються, як справжні на виноградній лозі в саду. Серед кам'яних гілок видно статую Актеона.³⁷ Зображений він у ту мить (причому постать його відбивається у воді струмка), коли перетворюється на оленя, втупившись цікавим поглядом у Діану, яка збирається купатись.

5. На те моє захоплення Біррена каже: – Все, що бачиш, – твоє. – Водночас велить вона всім вийти, щоб вести зі мною розмову наодинці. Коли ми залишились без свідків, вона так мене повчає: – Ця богиня, дорогий Луцію, свідок, як страшенно я боюсь за тебе, як хочеться мені оберекти тебе від лиха, немов рідну дитину. Бережися, бережися згубних підступів і небезпечних принад Памфіли,³⁸ жінки Мілона, в якого гостюєш. Ходять уперті чутки, що вона – люта чаклунка, неперевершена майстриня заклинати душі покійних. Досить їй дихнути на гілочку, камінчик чи якусь іншу річ, щоб весь білий світ опустився в морок Тартара і став первісним хаосом. Як тільки вгледить вродливого юнака, враз охоплює її така любовна жага, що вона не в силі відірвати від нього очей. Спокушує його пестощами, підкоряє серце, опутує навіки тенетами неситого кохання. Стійкіших і гордовитих з власної легкої руки перетворює в камінь чи якусь тварину. Були й такі, що їх вона й зовсім із світу звела. Ось чому я тремчу за твоє життя і раджу остерегатися її. Цій жінці не дає спокою несити хіть, а ти при своїй молодості і вроді – ласий шматочок для неї. – Таку розмову вела зо мною сильно зажурена Біррена.

6. Тим часом у мене, як тільки я почув давно жадане слово «чаклунство», пробудилась надмірна цікавість. Я й не думав остерегатись підступів Памфіли, навпаки, мені страшенно захоїлось навчитися чорнокнижництва в цієї жінки, і я схильний був стрімголов кинутись у безодню. Як очманілий, не в силах подолати в собі нетерпіння, вириваюсь я з рук Біррени, немов з кайданів, і, квапливо попрощавшись, щодуху біжу до господи Мілона. Коли, схожий на божевільного, наддаю ходи, по дорозі роздумую: «Гей, Луцію, не лови гав! Ось коли матимеш нагоду заспокоїти найпотаємніше зі своїх бажань, натішитись найдивовижнішими небилицями. Облиш дитячий страх! Сміливо берись одразу за діло, але не вдавайся в любовці з господинею: гріх зганьбити подружнє ложе добродісного Мілона. Зате зі служницею Фотідою не церемонься. Бо і личко в неї гарненьке, і вдача весела, і дотеп гострий. Учора ввечері, коли ти йшов спати, вона ввічливо проводжала тебе до спальні, ніжно поклала в ліжку, дбайливо накрила ковдрою, поцілувавши в чоло: з усього видно було, як нерадо відходить вона, нарешті

³⁶ Острів Парос славився в античні часи прекрасним білосніжним мармуром (Пліній, «Природознавча історія», кн. 36, розділ 14).

³⁷ *Актеон* – славний фіванський мисливець, перетворений богинею Артемідією (Діаною) на оленя й розшматований власними собаками за те, що побачив її нагою під час купання (Овідій, «Метаморфози», кн. III, ряд. 138 і далі).

³⁸ *Памфіла* (досл. «та, що любить увесь світ») – іронічне ймення.

таки відійшла, раз у раз оглядаючись. Отож удачі тобі, Луцію, не барись, попробуй щастя у Фотіди».

7. Заглиблений у такі роздуми, підходжу я до дверей Мілона, беззастережно схвалюючи свій намір. Удома не застаю ні Мілона, ні його жінки, тільки мою Фотіду. Вона нарізувала кусочками нутроші і м'ясо для начинки. Я ще здалеку чую смачний запах ковбаси. Сама ж Фотіда, чепурно одягнена в льняну туніку, підперезана рожевим блискучим поясом високо, під самими персами, мішала їжу в горшку своїми ручками, схожими на квітки. Під час цієї роботи тіло її плавно вигиналося, стегна ледь помітно дрижали, гнучкі плечі м'яко хвилювались. Я остовпів з подиву і став як укопаний, і піднялися члени мої, які досі спокійно лежали. Нарешті звертаюся: – Як мило, як зграбно, моя Фотідо, рухаєш оцим горшком і сідницею! Яку то смачну страву ти вариш? Щасливий, безмежно щасливий той, кому дозволиш хоч палець у неї вмочити! – На це Фотіда, дівчина лепська і дотепна, так відповіла: – Забирайся, відійди геть, небораче, від мого вогнику. Якщо тебе хоч злегка зачепить іскорка, то спопелить ущент. Тоді ніхто не загасить твоєї пожежі, хіба що я, бо я вмію здвигати і солодко приправляти не тільки горшки, а й ліжко.

8. При цих словах вона значущо підморгнула мені й засміялась. А я все не йшов, поки не окинув її поглядом. Зрештою, зайва річ розводитись про її принади: для мене в жінок найважливіше було личко і коси. Завжди я спочатку задивлявся на них на вулиці, потім насолоджувався ними наодинці у себе вдома. Таке зацікавлення цілком зрозуміле і має під собою ґрунт, бо ця найпримітніша частина постаті завжди відкрита і насамперед впадає у вічі. Чим для решти тіла є красивий одяг з життєрадісними, квітчастими узорами, тим для голови природною окрасою є коси. Зрештою, багато хто з жінок, щоб показати спокусливі приваби своєї фігури, знімають із себе вбрання, бо ж прагнуть зачарувати чоловіка нагою красою, сподобатись більше рожевим кольором шкіри, аніж золототканими шатами. Але якби (страшно подумати про це, нехай ніколи таке не трапляється ні з ким), якби від голови якоїсь неперевершеної красуні відняти коси і таким чином позбавити обличчя природної краси, то хоч би це була жінка, що зійшла з небес, хоч би, голублена хвилями, випірнула вона з морських глибин, хоч би, скажу навіть, була б це й сама Венера в супроводі всіх Грацій³⁹ і із почтом незліченних Купідонів,⁴⁰ підперезана чарівним поясом,⁴¹ напахчена кіннамоном⁴² і ще якимись п'янкими ароматами, однак лиса, нікому не могла б вона подобатись, навіть своєму Вулканові.

9. Що може зрівнятися з косами, які чарують приємним кольором та блиском, косами, які виграють на сонці всіма барвами веселки або тихо відсвічують, міняючи відтінки: то золотом пломеніють, то переходять у м'який медовий тон, то набирають густої чорноти, котра може посуперничати з темно-синім оперенням шийки голуба? Що може зрівнятися з волоссям, яке, намащене аравійською олією, розчесане тонкими зубчиками гарного гребінця, зв'язане ззаду у вузол, звертає на себе увагу коханця і, мов у дзеркалі, але наскільки приємніше, відбиває в собі його подобищу. Що може бути принадніше від зачіски, коли заплетене в косички волосся оповиває маківку або широкими хвилями спливає на плечі? Одне слово, що може бути важливішим для жінки, як не її зачіска? Отже, хоч би жінка нарядилася і в найкоштовнішу шату,

³⁹ Грації (у греків Харіти) – три богині краси, радощів, гожості (у Гесіода – Евфросіна, Аглая й Талія). Чудову скульптуру Грацій створив А. Канова (1757–1822).

⁴⁰ Купідон, або Амур (у греків Ерот) – бог кохання, син і помічник Венери, богині краси й любові, дружини Вулкана, бога вогню й ковальства.

⁴¹ Мається на увазі пояс, здатний викликати кохання. Його позичила в Афродіти Гера, щоб прихилити до себе Зевса (Гомер, «Одіссея», VIII, 270).

⁴² Кіннамон – дерево з виду коричневих, з якого виготовляли пахучу олію такої ж назви.

прикрашену золотом та коштовностями, хоч би не знати як причепурилась вона, але, гай-гай, витонченою її не назвеш, якщо не матиме відповідної зачіски. Та моїй Фотіді додавало чарівності не вигадливо зачесане волосся, а природний безлад у ньому, бо пишні кучері плавно спадали з потилиці, стелились по шії і спочивали на облямівці шати. Її коси закінчувались легким звитком, а на вершечку голови зв'язані були у вузол.

10. Я не в силі був далі витримати пекучої жаги і, нахилившись над Фотідою, поклав солодкий поцілунок туди, звідки в неї починалося волосся, зачесане на маківку. Тоді вона повернула голову і, зиркнувши скося на мене, сказала: – Ех, ти, школярику! Щось занадто тягнешся до ласощів, солодких і водночас гірких. Гляди-но, щоб, скуштувавши надмірно солодкого меду, ти не зазнав потім жовчної гіркоти! – Нічого, – відповідаю, – я ладен, моя голубко, за один твій поцілунок дати себе обпекти, розтягнути на цьому вогні, бо той поцілунок додасть мені сил перенести будь-які муки! – З цими словами я пригорнув її до себе ще сильніше й почав цілувати. А вона, змагаючись зі мною в любовній пристрасті, відповідала мені такою ж жагою. Вже запашний подих її відкритих уст і солодкий, як нектар, дотик язика вказували на те, що бурхлива хіть заволоділа нею. – Гину, – зойкнув я, – ні, вже я пропав, якщо не змилуєшся наді мною. – Вона, засипаючи мене поцілунками, одказує заспокійливо: – Візьми себе в руки. Я буду твоєю, хвилини ж нашої втіхи відкладаю ненадовго. Як тільки засутеніє, прийду до тебе в спальню. А тепер іди й підготуйся, бо я збираюсь цілу ніч воювати з тобою що є сил і від душі.

11. Досхочу наговорившись, ми розійшлися. Ополудні Біррена прислала мені в гостинець жирненьке поросся, п'ять курочок і жбан чудового старого вина. Покликав я тоді Фотіду й кажу: – Поглянь, непроханий прийшов до нас, Вакх,⁴³ спонукач і зброєносець Венери. Ще сьогодні ми видудлимо все це вино, щоб воно забрало в нас соромливу стриманість і розпалило нашу пристрасть. Це – єдина живність, потрібна на кораблі Венери; під час безсонної ночі в лампі не повинно забракнути олії, а в келиху – вина. Решту дня я присвятив лазні й підкріпунку, бо на запрошення добряги Мілона взяв участь у скромній вечері, під час якої, пам'ятаючи перестороги Біррени, з острахом відвертав зір від обличчя його жінки, немов від Авернського озера.⁴⁴ Зате весь час не спускав очей з Фотіди, яка прислугувувала нам, і це підтримувало мене на дусі. Враз Памфіла з очима, прикипілими до лампи, врочисто проказала: – Ну і злива ж буде завтра! – Коли чоловік запитав, звідки в неї такі відомості, жінка відповіла, що це лампа їй провіщає.⁴⁵ Мілон зареготав на таке пояснення і мовив: – Ой, ой! У цій лампі сидить неабияка Сівілла,⁴⁶ яка з висоти свічника спостерігає за всіма небесними явищами, навіть за сонцем.

12. Тут я зауважив: – Існує безліч прикладів такого віщування, і в цьому немає нічого дивного. Цей вогник, хоч і малесенький і запалений людськими руками, але пам'ятає про великий небесний вогонь, немов про свого батька. Через те він у божественному провидінні знає, що той великий вогонь задумує вчинити на висотах ефіру, і сам здатний нам провіщати.⁴⁷ Ось зараз у нас, у Корінфі, перебуває проїздом якийсь халдейський ворожбит,⁴⁸ який дивує тутеш-

⁴³ Вакх (Діоніс), або Лібер – бог виноградарства й виноробства.

⁴⁴ Авернське озеро або Аверн – вулканічне озеро в Кампанії, недалеко від Кум і Неаполя (тепер Лаго Аверно). Над озером стояли задушливі випари. Тому поблизу нього уявляли вхід до підземного царства.

⁴⁵ Ворожіння по полум'ю (піромантия) було досить розповсюджене в античні часи (Вергілій, «Георгіки», I, 392. Пліній, «Природознавча історія», кн. 18, розділ 357).

⁴⁶ Сівілли – міфічні жінки-пророчиці, які, охоплені екстазом, ворожили, що очікує людей у майбутньому.

⁴⁷ Стислий виклад стоїчного вчення про «творчий вогонь» – першооснову всього буття.

⁴⁸ Халдеї – семітські племена, що жили у першій половині I тисячоліття до н. е., які і завоювали Вавилон і асимілювалися з вавилонянами. Халдейські ворожбити – загальна назва всілякого роду чаклунів та ворожбитів без уваги на їхнє національне походження.

ніх жителів неймовірним хистом: за добрі гроші будь-кому провістить його долю. Він може точно сказати, в який день краще всього одружитися, в який день закласти міцні підвалини будинку, який день корисний для купця, який зручний для мореплавства, який – для сухопутної подорожі. Також мені на запитання, як закінчиться моя подорож, намолов силу-силенну найрізноманітніших дивин. Так, він пообіцяв мені славу гучну, запевнив, що я стану героєм дивовижних пригод, про які розповідатимуть книги.

13. З усмішкою сприйняв мої слова Мілон і запитав, як виглядав той ворожбит і як звати його. – Високий на зріст, – кажу, – і смуглявий; а звати його Діофан.⁴⁹ – Той самий! – вигукнув Мілон. – Ніхто інший! Знай, він і тут, у нашому місті, заробляв нечувано, мало того, добробився чималого маєтку, але, бідолаха, якимсь чином скотився на саме дно злиднів чи то пак нікчемності. Було це так. Одного прекрасного дня, коли він у тісному колі городян ворожив, з чим хто звернеться, підійшов до нього один купець, на ім'я Кердон,⁵⁰ і попросив прикинути, якого дня йому найкраще було б вирушити в ділову подорож. Той назвав день, і Кердон витягнув гаманець, висипав гроші і вже відрахував був сотню денаріїв як винагороду за пророкування, коли раптом ззаду крізь натовп протискується якийсь молодик, на вигляд знатного роду, хапає ворожбита за полу і, коли той оглянувся, обіймає і розцілює його. Халдей відповів йому тим самим і посадовив поруч себе. Ошелешений несподіваною зустріччю, зовсім забув, чим у цю хвилину був зайнятий. Промовив до молодика: – Коли ти прибув сюди? Діждатись тебе не можу. – А той відказує: – Таж оце якраз надвечір. А тепер ти мені, братику, повідай, як подорожувалось тобі суходолом і морем, коли квапливо відплив із острова Евбеї?⁵¹

14. На це уславлений халдейський ясновидець Діофан, не тямлячи де він і що з ним, каже: – Ой, нехай би моїм ворогам і недругам така страхітна випала справжнісінька Одиссеєва подорож! Бо ж корабель, на якому я плив, пошкоджений буревіями, втратив обидва стерна і ледь доплив до протилежного берега, а потім, наскочивши на скелю, пішов на дно. Все майно наше загинуло, нам пощастило врятуватися вплав. А те, що подарували нам співчутливі незнайомі люди або доброзичливі друзі, стало здобиччю розбишак. При цьому загинув на моїх очах мій єдиний брат Арігнот, що пробував опиратися зухвальцям.

Поки ворожбит вів свою сумну розповідь, купець Кердон – за свої грошики, якими мав заплатити за ворожбу, – тільки його й бачили! Отоді лише схаменувся Діофан і зметикував, як поплатився за свою нерозторопність, надто, коли побачив, що всі присутні аж заходяться від сміху.

Але тобі, дорогий Луцію, тобі одному ворожбит сказав чистісіньку правду. Хай щастить тобі і в житті, і в дорозі!

15. Під час цієї довгої розповіді Мілона я стиха стогнав і сам себе проклинав за те, що через недоречне базікання, до якого я, до того ж, несамохіть спричинився, втратив добру частину вечора й позбавив себе приємних його плодів. Нарешті, переборовши несміливість, звертаюсь до Мілона: – Зоставлю славетного Діофана, хай собі борюється зі своєю долею, нехай і далі дере шкуру з людей і знову втрачає видурене – на суходолі й на морі! А мені дозволь піти раніше на відпочинок, бо ще й досі відчуваю вчорашню втому. – Сказав – зробив. Спішу до своєї кімнати, де, як бачу, все вже підготовлене для порядної гулянки. Та й слугам постелено якнайдалі від моїх дверей, очевидно, для того, щоб ніхто не підслуховував нашої нічної метушні. Біля мого ліжка стояв столик, весь заставлений смачними залишками від вечері, сто-

⁴⁹ Діофан – іронічне ім'я (досл. «той, хто від Зевса має хист відкривати майбуття»).

⁵⁰ Кердон – ім'я, що мовить саме за себе (по-грецьки «зиск»), спеціально підібране для грошового торговця.

⁵¹ Евбея – найбільший острів в Егейському морі на схід від грецького материка.

яли на ньому великі келихи, до половини наповнені вином, які чекали, щоб долити до нього води,⁵² поруч – бутель з широким отвором, – шийку відбито, щоб зручніше було черпати. Одне слово, є вино й підходяща закуска для любовного поєдинку.

16. Тільки-но я приліг, як ось уже й моя Фотіда, вклавши спати свою господиню, вбігає усміхнена з трояндовими вінками і з цілою купою не зв'язаних троянд у подолі. Вона полум'яно цілує мене в уста, оповиває мої скроні віночком, обсипає квітами, бере келих, доливає до нього теплої води й подає мені, щоб я пив. Але не встиг я вихилити до дна, як вона лагідно віднімає у мене келих і решту напою з насолодою випиває малими ковтками, не зводячи з мене очей. Потім прийшла черга на другий і третій келих, далі келих часто переходив у нас із рук у руки. Незабаром вино вдарило мені в голову, і душа і тіло невтримно запрагли любовних утіх. І без того нетерплячий і збуджений, я скидаю із себе одяг і звертаюсь до Фотіди: – Змилуйся! Скоріше заспокой мою жагу! Адже ти бачиш, я готовий вступити у нещадний бій, на який ти мене викликала без законного попередження.⁵³ Як тільки я відчув, що моє серце прошила стріла Купідона, я й собі з усіх сил натягнув лук і тепер страшенно боюсь, щоб від надмірної напруги не трісла тятива. Отож, як бажаєш мені догодити, розпусти свої коси, хай вільно спадають вони, візьми мене в свої солодкі обійми.

17. У відповідь на це Фотіда швидко прибрала весь посуд зі столу, зняла з себе всю одягу, розпустила волосся, готова до радісної насолоди, немов Венера, яка винирнула з хвиль морських.⁵⁴ І ледь закриваючи рожевою ручкою гладеньке лоно, скоріше для того, щоб його вигадливо відтінити, аніж соромливо заслонити, каже: – Нужбо, вступай у бій і мужньо бийся! Я не поступлюсь перед тобою і спину не покажу. Наступай, якщо ти мужчина, бий щодуху, сам готовий загинути. В сьогоднішньому бою не буде пощади.

З такими словами вона стрибнула в моє ліжко, і ми аж до світанку безупинно змагалися між собою, час від часу келихами відновлюючи сили і розпалюючи жагу, й отак без кінця і краю віддавалися любовшам. Збігли одна по одній, так само, як і ця, декілька ночей.

18. Якогось дня Біррена вперто наполягала, щоб я завітав до неї в гості на невеличкий бенкет. Я викручувався, як тільки міг, але вона й слухати не хотіла. Що було мені робити? Довелося звернутися за порадою до Фотіди, немов до оракула. Вона погодилась, щоб я пішов, хоч і не радо, бо не хотіла відпускати мене ні на крок від себе, але ласкаво дала мені коротку відпустку з тимчасовим припиненням бойових дій на полі бою кохання. Водночас попередила: – Вертайся з вечері якнайраніше, бо ватага з розбещених синків місцевої знаті порушує громадський спокій. То тут, то там побачиш посеред вулиці валяються трупи зарізаних людей, а озброєні загони намісника далеко звідси і не можуть звільнити громадян від такої зарази. Виглядаєш ти блискуче, а вони зневажливо ставляться до чужинців, і це може наразити тебе на велику небезпеку. – Не журись, дорога Фотідо, – намагаюсь її заспокоїти, – наші втіхи я не проміняю ні на які чужі вечері, недовго хвилюватимешся: я там не затримаюся. Зваж, піду я не сам: буде при мені меч, невідступний мій супутник, запорука моєї безпеки.

Ось так підготувавшись, я пішов на бенкет.

⁵² Стародавні греки й римляни пили вино, розведене водою (одна третина вина, дві третини води).

⁵³ Натяк на ритуал жрецької колегії феціалів. Феціали виступали як послы, вони виконували обряди, якими супроводилось оголошення війни й укладення миру, і тільки при умові суворого дотримання цих обрядів війна вважалася справедливою, а договір – дійсним.

⁵⁴ Згідно з міфом, Афродіта (Венера) виникла з морської піни, звідси її прізвисько – Анадіомена – «та, що виринає з води». Збереглися статуї Афродіти – Анадіомени.

19. Зібралось у Біррени багато гостей і, як і личить великосвітській жінці, сам цвіт міста. Бенкет удався на славу. Впадали в очі чудові, оздоблені туєю⁵⁵ й слоновою кісткою столи, вкриті золотими тканинами тапчани, великі келихи, по-різному красиві, але однаково дорогоцінні. Тут можна було побачити скло, майстерно шліфоване, там – кришталь, чистий як сльоза, в іншому місці – світле срібло, сліпуче золото і предивно оброблений бурштин, посуд для пиття з дорогоцінних каменів, і взагалі було тут таке, чого ніде не побачиш. Сила-силенна слуг-розрізувачів,⁵⁶ пишно одягнених, вправно підносили вишукані страви, кучеряві хлопці в гарних туніках наливали старе вино в чари, оздоблені самоцвітами. Незабаром принесли світильники, і розмова за столом пожвавилась, залунав дзвінкий сміх, посипались вільні жарти, заіскрився дотеп.

У цю хвилину й звернулась до мене Біррена: – Як відчуваєш себе в нашому краї? Наскільки мені відомо, ніяке місто не зможе зрівнятися з нашими храмами, лазнями та іншими будівлями. Та й живності у нас вдосталь. Люди користуються тут повною свободою, а чужинець, який приїжджає в справах, відчуває себе тут, як у гамірному Римі, а невимогливий прибулець може знайти сільський спокій; одне слово, для будь-кого перебування в нас приємне.

20. На це я так їй відповідаю: – Я цілком згоден з тобою, дорога тітонько, ніде я себе не відчував так добре, як тут. Але мушу зізнатися, страшенно боюсь таємних підступів магії, яких важко уникнути. Кажуть, навіть мерці в могилах не можуть тут безпечно спочивати: з багатьох та склепів хтось витягує останки трупів, щоб повернути їх на шкоду живим людям. Старі чаклунки навіть під час похоронних обрядів блискавично забирають тіла померлих, так що нема кого ховати. – До моїх слів хтось із присутніх докинув таке: – Найгірше, що тут і живих не щадять. Я знаю одного чоловіка, який пережив жахливу пригоду: йому так спотворили лице, що годі його тепер упізнати. – На ці слова товариство пирснуло сміхом, причому обличчя всіх звернулись на гостя, який лежав собі в куточку. Він, збентежений впертими поглядами присутніх, почав бурмотіти, що так не годиться робити. Коли він хотів був підвестися з місця, Біррена мовила: – Ні, дорогий Телефроне, побудь іще трішки й люб'язно ще раз розкажи свою пригоду, щоб і цей мій хлопчисько, Луцій, міг потішитися твоєю захоплюючою й дотепною розповіддю. – На це Телефрон: – Ти, господине, незмінно виявляєш виняткову доброту, але годі терпіти нестерпну нахабність деяких людей! – Він уже не стримував себе. Але Біррена не поступалася, благала його своїм щастям-долею, щоб він розповів свою приключку, і таки домоглася, що він хоч-не-хоч погодився.

21. Телефрон поклав кілька покривал одне на одне і, зіпершись на них ліктем, піднявся трохи на ліжку, потім витягнув праву руку, її пальці уклав, немов оратор, у такий спосіб, що мізинець і підмізинний пальці підігнув, два інші випростав, а великий, грізно виставлений, злегка зігнув.⁵⁷ І повів цікаву розповідь: – Ще хлопцем-сиротою я подався з Мілета на Олімпійські ігри.⁵⁸ По дорозі забажав побувати і в цій частині знаменитого краю. Таким чином я об'їхав усю Фессалію і, на свою біду, прибув сюди – у Ларіссу. Я тинявся без діла по місту й сушив собі голову, як би його поповнити мій геть уже спорожнілий гаманець. Раптом помічаю на середині площі якогось високого на зріст старця. Стояв він на камені й вигукував: – Хто хотів би посторожити небіжчика, хай підійде й домовиться про платню. – Тоді я звертаюсь до якогось перехожого й питаю: – Що це означає? Невже у вас небіжчики мають звичку тікати? – Мовчи, чоловіче добрий, – каже той, – ти ще зелений і до того ж чужинець, тому,

⁵⁵ Туя – дерево з родини кипарисових; її деревина з запахом лимона належала до найдорожчих.

⁵⁶ Розрізувачі – раби, обов'язком яких було розрізувати м'ясо, накладати його на тарілки й подавати гостям.

⁵⁷ Застосовували тут жести належали до арсеналу прийомів античних ораторів, які під час виступу щедро вдавались до міміки й жестів.

⁵⁸ Олімпійські ігри збирали учасників і глядачів з материкової Греції, островів, грецьких колоній.

звісно, не знаєш, що тут, у Фессалії, де ти зараз перебуваєш, чаклунки, бува, відкушують у мерців шматки від лиця, які потім використовують у своїх магічних діях.

22. Зацікавившись, я запитую: – Скажи, будь ласка, в чому полягає те сторожування? – Насамперед, – відповідає перехожий, – треба цілісіньку ніч не спати і на мить не зводити з трупа очей, не оглядатися. Тому що огидні відьми-перевертні прибирають вигляд будь-якої тварини і, підкравшись, можуть легко обманути очі самого Сонця, самої Справедливості.⁵⁹ Вони можуть перекинутись то в птаха, то в собаку, то в мишу, іноді навіть у муху. Згодом з допомогою своїх лихих заклинань наганяють сон на вартівників. Годі й уявити, до яких витівок вдаються ці негідниці, щоб вдовольнити свої забаганки. А за таку собачу й небезпечну роботу платять усього-на-всього чотири-шість золотих. Ага! Ще одне. Мало не забув: якщо такий сторож прогавить, муситиме померлому, в якого щось відрізано й пошкоджено, відшкодувати втрати: відтяти шмат від власного обличчя.

23. Почувши таке, я підбавсь, одразу підійшов до окличника: – Перестань горлати! – кажу йому. – Сторож уже знайшовся. Скажи, яка буде винагорода. – Одержавши, – відповідає, – тисячу золотих.⁶⁰ Але будь пильний, юначе, ретельно й чесно охороняй тіло померлого від злих гарпій.⁶¹ Це тіло сина одного з вельмож міста. – Для чого, – кажу йому, – верзти дурниці! Перед тобою чоловік із заліза, якого сон не бере, зіркіший і за самого Лінкея або Аргуса.⁶² Перед тобою суцільне око.

Як тільки я це сказав, він подався зі мною мерщій до якогось будинку. Ворота були зачинені, тож впустив у двір через хвіртку і, відчинивши двері, ввів мене до темної кімнати з затуленими вікнами. Там показав на заплакану жінку в жалобному вбранні. Підійшовши до неї, окличник сказав: – Ось сміливець, готовий сумлінно охороняти тіло твого чоловіка. – Тут вона відкинула коси, які спливали з обох боків на щоки її і відслонила личко, прекрасне навіть у горі. Поглянула вона пильно на мене і сказала: – Гляди ж, виконай свій обов'язок якнайсумлінніше. – Не журись, – відказав я, – все буде гаразд, підготуй лише пристойну винагороду.

24. Вона пообіцяла, потім підвелася з місця і повела мене до іншої кімнати. Там лежав мрець, оповитий сніжно-білим саваном. У присутності семи чоловік⁶³ вона відгорнула саван і залилася гіркими сльозами; присутні були за свідків, що тіло непошкоджене. Показувала кожен частину тіла зокрема, а хтось старанно записував її слова до таблички.⁶⁴ – Ось, – каже, – дивіться: ніс цілий, очі непошкоджені, губи не торкані, підборіддя не зачеплене. Засвідчіть це, шановні громадяни!

Після її промови було прикладено печатки до запису, і вона вже хотіла, було, відійти. Але я затримав її. – Розпорядись, щоб мені дали все, що потрібно. – А що саме? – запитує. – Лампу і то якнайбільшу й оливи стільки, щоб вистачило до світанку, теплої води, зо два жбани вина, чару і тарілку з рештками вечері. – Але вона похитала головою й каже: – Забирайся, блазню, геть! Бачите, він домагається залишків вечері в домі, де панує жалоба, де вже ось кілька

⁵⁹ Богиню Справедливості (Феміду) стародавні греки й римляни уявляли як всевидючу жінку, від пильного погляду якої ніщо не сховається.

⁶⁰ Тисяча золотих, тобто денаріїв.

⁶¹ *Гарпії* – три міфічні крилаті страховиська, богині всезім'яючої бурі (Аелло, Келайна, Окіпета); уявлялись у вигляді потворних птахів з жіночими головами й грудьми, з залізними пазурами.

⁶² *Лінкей* – учасник Калідонського полювання й походу аргонавтів; славився гостротою зору, міг бачити навіть крізь землю і каміння. *Аргус* – міфічний багатоокий велетень, у якого частина очей спала, а частина не спала. Його ім'я стало загальним для позначення неусипного сторожа.

⁶³ Сімка вважалася священним, ідеальним числом; теоретично обґрунтування їй дали піфагорейці. Описаний акт договору являє собою пародію на дійсні юридичні акти.

⁶⁴ *Таблички* – дощечки, покриті воском, на яких писали загостреною паличкою – стилем.

днів навіть дим з димаря не виходить. Ти що, обжиратися сюди прийшов? Краще б поплакав та посумував, як і годиться в цьому місці. – З цими словами вона звернулася до служниці й розпорядилася: – Мірріно, принеси лампу й оливи, потім зачини оцього сторожа у спальні й одразу вийди.

25. Залишившись на самоті з небіжчиком, я тер очі й намагався відігнати від себе сон, розважав себе пісеньками. Тим часом сутеніло, потім запала глибока ніч, і я опинився в цілковитій пітьмі. Мене брав дедалі більший страх. Коли дивлюсь – з'явилася в'юнка ласочка. Вона зупинилася переді мною і втупила в мене такий проникливий зір, що нахабність цього непокормленого звірятка вивела мене з рівноваги. Оговтавшись від несподіваної зустрічі, я крикнув: – Іди геть, осоружна тварюко! – шукай собі товариства по горбах серед таких, як сама, поки ще не спробувала на собі моєї сили. Пропади пропадом! – Ласочка повернулася назад і миттю зникла з кімнати. А на мене раптом наліг нездоланий сон, ніби кинуло мене в прірву, так що й сам дельфійський бог не відгадав би, хто з нас двох, розпростертих отут, справжній мрець. Лежав я, мов непритомний, і сам не від того, щоб мати сторожа. Отож і вийшло, що я ніби був і не був у цій кімнаті.

26. Коли голосне кукурікання чубатої громади півнів сповістило про кінець ночі, я нарешті прокинувся. Охоплений страшенною тривогою, підбігаю до мерця. Відслонюю його голову і, присвічуючи собі, починаю докладно перевіряти, чи все так, як було раніше. Вже й бідолашна жінка, заплакана і стривожена, разом з учорашніми свідками вбігає в кімнату і кидається на тіло чоловіка, довго розцілює його і згодом при світлі лампи перевіряє, чи все в порядку. Потім, обернувшись, кличе до себе свого економа Філодеспота⁶⁵ й доручає йому виплатити сумлінному сторожеві винагороду. Після того, як гроші були вручені, звертається до мене: – Ми безмежно вдячні тобі, молодий чоловіче, за сумлінну службу. Далєбі, з сьогоднішнього дня вважатимем тебе членом нашої сім'ї. – На це я, зраділий від несподіваного заробітку і зачудований блискучими монетами, які розглядав з усіх боків, кажу: – Велике спасибі, ласкава господине, але скоріше вважай мене одним із своїх слуг і, якщо коли-небудь знадобляться тобі мої послуги, як сьогодні, без вагання наказуй.

Ледве я це сказав, як ураз домочадці всі, як один, проклинаючи мене за зловісну привістку, хапаючи що під руку попало, кидаються на мене. Той кулаком зацідив мені в пику, інший ліктями тисне на мої лопатки, ще інший руками немилосердно мне мені боки, а ті ногами товчуть, тягнуть за волосся, шарпають на мені одяг.⁶⁶ Нарешті, виштовхують мене, побитого й покаліченого, на вулицю, як колись було вигнано Аонійського юнака⁶⁷ чи вішого Піплейського співця.⁶⁸

27. На вулиці я приходжу до пам'яті й усвідомлюю, надто пізно, як необачно я кидав зловісні слова. І подумки визнаю, що цілком справедливо заслуговую на ще більші побої. Тим часом небіжчика, після того, як його достатньо оплакали і вже попросилися з ним, виносять з будинку. Несуть його за звичаями предків як одного з найзнатніших громадян в урочистому поході через головну площу міста. Та от підбігає якийсь старець у жалобному одязі, весь у

⁶⁵ *Філодеспот* – (досл. «той, хто любить свого хазяїна»), ім'я, цілком підходяще для економа.

⁶⁶ За віруванням стародавніх греків і римлян, кожне необережно вимовлене слово, як у даному випадку, мало силу вішуння для людини, яка його почула. Ім'я Телефрон – грецьке (досл. «далекоглядний»), ужите в романі в насмішуватому тоні, бо всупереч значенню свого імені його носій виявився наївним телепнем.

⁶⁷ *Аонійський юнак* – Пенфей, цар Фів, розтерзаний вакханками за вороже ставлення до культу бога Вакха. Термін «аонійський» походить від старовинної назви племені аоніїв, яке населяло Беотію. В поезії «аонійський» означає те саме, що «беотійський».

⁶⁸ *Піплейський співець* – легендарний співець і музикант Орфей, розтерзаний жінками за відмову брати участь в оргіастичних святах на честь Вакха. Слово «піплейський» походить від міста Піпли, або Пімпли у Фракії – місця народження Орфея.

сльозах, припадає до похоронних нош, обіймає їх обома руками й голосить (його мову переривало безупинне схлипування): – Допоможіть, громадяни! Заступіться за вбитого юнака, відомстїть якнайсуворіше цій лихій і зіпсутій жінці за оце страхітливе злодіяння. Благаю вас вашою честю, усім, що вам дороге. Вона, тільки вона отруїла цього нещасного юнака, сина моєї сестри, а вчинила таке, щоб загарбати його спадщину й догодити коханцеві.

Старець обливався гіркими сльозами і проклинав вдову перед кожним із присутніх. Натовп тим часом завирував, повіривши старцю. Почулись обурені вигуки: мовляв, жінку слід живцем пекти, дехто кинувся шукати каменюку, інші вже нацьковували собак, щоб загризли її. А вона проливає лицемірні сльози, присягається всіма святощами, бере небесних богів за свідків своєї невинності, відпирається від такого страшного обвинувачення.

28. Тоді старець і каже: – А що, коли покладемося на божє провидіння? Хай воно вирішить, хто з нас правий. Є тут відомий єгипетський пророк Затхлас.⁶⁹ Він домовився зі мною за високу винагороду викликати на мить з того світу душу покійного й повернути життя тілу, яке перебуває вже за порогом смерті. – З такими словами він виводить на середину якогось чоловіка в льняному одязі й сандаліях з пальмового листя, з виголоною головою. Довго цілуючи його руки й обіймаючи коліна, старець благає: – Змилуйся, божий слуго, змилуйся заради небесних зірок, заради підземних богів, заради природних стихій, нічного безгоміння, коптійських священних місць,⁷⁰ нільської повені, Мемфійських таємниць⁷¹ та фароських калатал. Дозволь мертвому на хвилину побачити сонячне сяйво і в навічно заплющені повіки влий частинку світла. Бо ж ми не ремствуємо і не відмовляємо землі небіжчикові, що йому законно належить, просим лише про тимчасове повернення його до життя, щоб мати можливість насолодитися помстою.

Пророк, зворушений благанням, кладе померлому на вуста якусь травинку, а іншу – на груди. Потім, повернувшись на схід, починає проказувати тиху молитву до всемогутнього Сонця, яке піднімалось над обрієм. Це видовище, сповнене глибокої врочистості й поваги, тримало у напруженні присутніх, підготовляло їх до неймовірного чуда.

29. Я втискуюсь у юрбу і біля самих похоронних носилок з високого каменя стежу з цікавістю за подіями. Дивлюсь і очам не вірю: груди померлого починають підніматися, у венах пульсує кров, тіло сповнюється духом, і ось він встає й проказує: – Навіщо, питаю я вас, мене, який вже скуштував летейської води,⁷³ вже плів по стіксійському озері,⁷⁴ ви повертаєте до життя на скороминущу мить? Перестань, благаю, перестань це чинити і дозволь мені вернутись до мого спокою. – Кожний виразно чув його слова. Але пророк з іще більшим завзяттям настоював: – Вияви перед народом таємницю смерті своєї, розкажи все докладно. Невже ти не знаєш, що своїми закляттями я можу викликати Фурій⁷⁵ і твоє знесилене тіло піддати мукам? – Той, що лежав на похоронних ношах, слухається і зі стогоном свідчить таке: – Звело мене зі світу підступне чаклунство молоді дружини. Чаша зі смертоносним напоєм позбавила мене життя, а подружнє ліжко, ще тепле, довелося залишити перелюбникові.

⁶⁹ Чаклунство було особливо поширеним у Єгипті.

⁷⁰ *Копт* – місто у Верхньому Єгипті.

⁷¹ *Мемфіс* – стародавня столиця Єгипту, резиденція фараонів. Знаходилась у північній частині Середнього Єгипту на початку дельти Нілу. Мемфійські таємниці – якісь містерії.

⁷² *Фарос* – острів поблизу Александрії Єгипетської. На цьому острові стояв знаменитий маяк – одне з семи чудес світу. Фароські калатала – систри, музичні інструменти, які склалися з ручки у формі підкови і трьох струн, поширені в культі єгипетської богині Ізиди (див.: Апулей, «Метаморфози», кн. XI, розділ 4).

⁷³ *Лета*, *Летейська річка* – річка в підземному царстві, з якої тіні померлих пили воду забуття.

⁷⁴ *Стікс* – річка в підземному царстві.

⁷⁵ *Фурій* – в римській міфології богині помсти (те саме, що в грецькій – Ерінії), які переслідували людей за їхні провини, тут – уособлення душевних страждань.

А мерзенна жінка, вкрай знахабнівши, по-блюзнірському відкидає обвинувачення чоловіка і вступає з ним у суперечку. Юрба загомоніла, думки людей розділилися: одні вимагали, щоб негідницю в ту ж мить живцем закопати в землю, інші вважали, що мрець просто базікає і йому не можна вірити.

30. Та з наступними словами померлого сумніви розвіялись. Він знову тяжко застогнав і мовив так: – Дам, дам вам незаперечні докази своєї правоти, розкрию те, чого ніхто більше не знає. – І, показуючи на мене пальцем, вів далі: – Коли оцей дуже чуйний сторож вартував коло мого тіла, старі чарівниці, які чигали на мої тлінні останки, не раз обертались у різні істоти, але даремно. Коли вони побачили, що їм не обманути його ніяк, огорнули його мороком і нагнали на нього глибокий сон. Далі вони взялися за мене: не переставали називати по імені, аж застигли суглоби й похололі члени спроквола почали підкорятися дії магічного мистецтва. Тоді оцей чоловік, насправді живий, але охоплений мертвим сном, нічого не підозрюючи, встає, зачувши моє ім'я (він-бо мій тезко), самохіть підступає, немов безтілесна тінь, до дверей кімнати. Хоч двері й були старанно зачинені, проте відьмам через отвір якось вдалося спочатку відрізати йому ніс, потім обидва вуха. Таким чином, він замість мене зазнав каліцтва. Щоб замести сліди свого злодіяння, вони приклеюють йому на місце відрізаних вух вуха з воску, цілком схожі на справжні, і старанно підробляють ніс. І ось він перед вами, оцей нещасний, який одержав винагороду не за те, що вартував, а за те, що спотворили йому лице.

Стривожений цими словами, починаю обмацувати своє обличчя. Хапаюсь за ніс – він залишається у мене в долоні, тягну за вуха – вони відриваються. Присутні почали тикати пальцями на мене й хитати головами, а потім як не зареготуть! А я, облившись холодним потом, шмигнув поміж ноги зібраної юрби і дав драла. Ганебно покалічений і висміяний, я не міг уже вертатись до рідних місць. Шрами від відрізаних вух я прикрив волоссям, що звисало з обох боків голови, а ганебний брак носа для пристойності заліпив полотняним пластирем, який щільно притискаю до лица.

31. Коли Телефрон закінчив свою розповідь, бенкетники, які вже досить підхмелилися, знову голосно зареготали. У той час, як вони вимагали, щоб було вихилено чари на честь бога Сміху,⁷⁶ Біррена вела зі мною таку розмову: – Завтра свято, яке врочисто відзначається тут від самого заснування нашого міста. У цей день ми – єдині у світі – веселим і радісним обрядом вшановуємо найвеличніше божество – Сміх. Своєю присутністю ти збільшиш нашу радість. Особливо будемо вдячні тобі, якщо ти при своїй дотепності і щоб вшанувати цього бога повніше і глибше придумаєш що-небудь смішне. – Гаразд, – відповідаю, – із задоволенням виконаю твоє веління, тітонько. Хочеться, – бог мені свідок, – придумати щось гідне такого великого бога. – Тут мій слуга нагадав, що вже пізно, та й мені самому хотілося вже додому, бо здорово таки я схмелів. Я швидко підвівся з місця і, попрощавшись з Бірреною, хиткими кроками вернувся в господу Мілона.

32. Як тільки вийшли на вулицю, раптовий подув вітру погасив лампу, яка нам освітлювала дорогу, і ми ледве посувались у густій темряві ночі. Покалічивши об каменюки пальці ніг, знесилені, ми нарешті добрались до оселі. Коли ми, дружно підтримуючи один одного, вже підходили до будинку, побачили й очам не повірили: трое якихось кремезних чолов'яг намагалися висадити наші двері. Поява наша анітрохи їх не збентежила, навпаки, вони наввипередки, із ще більшою силою гатили по них. Тому, цілком природно, ми, особливо я, прийняли їх за грабіжників і то найнебезпечніших. Умить вихоплюю меч, який я на всяк випадок узяв із собою і сховав під одяг. Не гаючись, кидаюсь на розбишак і кожного, хто мені заступав дорогу,

⁷⁶ Культ бога Сміху зафіксований у Спарті, про нього нічого не відомо.

проштрикую, впихаючи якнайглибше меч. Нарешті мої противники, вкриті незліченними й зяючими ранами, подірявлені, як решето, біля моїх ніг спустили дух. Фотіда, яка прокинулась від галасу, відчинила нам двері, коли сутичка вже скінчилася. Задиханий і облитий потом, вскакую в кімнату і падаю на ліжку. Знесилений боротьбою з трьома розбійниками, немов Геркулес після перемоги над Геріоном,⁷⁷ одразу ж засинаю кам'яним сном.

⁷⁷ Геріон – потвора з трьома тулубами й трьома головами, що жила на крайньому заході. В Геріона Геркулес забрав великі череди корів, а самого його вбив.

Книга третя

1. Ледве Аврора,⁷⁸ вітаючи рожевою рукою світання, виїхала в пурпуровій колісниці на небесний обшир, з глибин солодкого сну вихлюпнула мене на світло денне ніч. Тривога вкрасилася в мою душу при згадці про вчорашній злочин. Схрестивши ноги й обхопивши коліна руками, я сидів навпочіпки на тапчані й заливався ревними сльозами. Мені ввижались міська площа і судилище, вирок і навіть кат. Чи випаде на мою долю якийсь суддя настільки лагідний і доброзичливий, що міг би виправдати мене, заплямованого потрійним убивством, залитого кров'ю стількох громадян? Оце і є та славетна подорож, яку мені так упевнено пророкував халдей Діофан.

Отакі думки раз по раз обсідали мою бідну голову, і я гірко оплакував свою долю. А тим часом брама здригалась від ударів, а потім біля дверей зчинився крик.

Раптом з гуркотом розчиняються навстіж двері, і дім наповнюється урядовцями, їх помічниками та різношерстою юрбою. Вмить два ліктори за наказом урядовців наклали на мене руки і повели мене, слухняного, мов ягнятко. Тільки-но ми ввійшли в найближчий провулок, як усі жителі міста, які висипали на вулиці, юрмою рушили слідом за нами. І хоч я ішов сумний, з похнюпленою головою, з очима, втупленими в землю, а точніше в саму глибину землі, але, зиркнувши крадькома вбік, помітив дивне диво: серед багатотисячного натовпу не видно було буквально жодної людини, яка б не реготала. Нарешті, коли я вже пройшов усіма вулицями, мене заводять у всі закутки, немов тварину, призначену для очищувальних жертв,⁷⁹ щоб відвернути зловісні віщування, і ставлять перед трибуналом на площі.⁸⁰ І вже судді порозсідалися на узвишші й окличник закликав до тиші, коли раптом всі зібрані одноголосне стали вимагати, щоб з уваги на таке багатолюдне зібрання, де нечувана тиснява може призвести до нещасного випадку, перенести розслідування незвичайної справи в театр. Весь народ ринув туди і з дивовижною швидкістю вщерть заповнив усі місця, відведені для глядачів, навіть проходи і дах були битком набиті; багато людей повилазило на колони, інші повисли на статуях, деякі по пояс повисувалися з вікон і отворів у покрівлях – всі, охоплені жадобою побачити власними очима видовисько, нехтували смертельною небезпекою. І ось тепер мене міські слуги ведуть, немов жертвну тварину, через просценіум і ставлять посередині оркестри.⁸¹

3. І знову голосно озвався окличник, викликаючи обвинувача. Піднімається якийсь старець і, після того як для відмірювання тривалості промови була налита вода в якусь посудину з малесеньким, як дірочка в решеті, отвором, крізь який стікала краплями вода,⁸² так промовляє до народу:

– Шановні громадяни! Ідеться тут не про що-небудь, а про справу, яка стосується спокою всього міста і яка повинна служити повчальним прикладом на майбутнє. Через те тим більше личить вам заради загального добра – кожному зокрема і всім разом – як слід подбати, щоб мерзенний убивця за криваву розправу, вчинену над стількома громадянами, був належно покараний, і не думайте, що я, керуючись упередженістю, даю волю своїй ненависті. Річ у тому,

⁷⁸ Аврора – в римській міфології богиня ранкової зорі.

⁷⁹ Жертвну тварину тягали по всіх вулицях для того, щоб вона перебрала на себе всі лиха, які загрожують жителям, і своєю смертю відвернула їх від людей.

⁸⁰ *Трибунал* – у Стародавньому Римі підвищення, на якому сиділи службові особи, зокрема претори, які відали судочинством.

⁸¹ *Просценіум* – високий поміст в античному театрі, на якому грали актори; *оркестра* – півкругла площадка між просценіумом і першим рядом місць для глядачів. На ній виступав хор.

⁸² Ідеться про клепсидру – водяний годинник, яким відмірювали час промов обвинувача й обвинуваченого у грецькому суді.

що я – начальник нічної варти, але ніхто до сьогоднішнього дня, гадаю, не міг нарікати на мою невсипущу пильність. Доповім вам, у чому суть справи і що сталося минулої ночі. Коли я (а було це коло третьої варти⁸³) обходив усе місто, якнайуважніше оглядаючи кожний будинок зокрема, помітив оцього кровожерного юнака. Він з оголеним мечем сіяв навколо себе смерть і вже три жертви його скаженої люті конали в судорогах біля ніг його в калюжах крові. Сам же він, видно, усвідомивши нечуваний злочин, накивав п'ятами і під покровом ночі сховався був у якомусь буднику і там переховувався всю ніч. Але завдяки божому провидінню, яке не прощає злочинцям жодного з їхніх злодіянь, раніше ніж цей негідник встиг непомітно втекти, я, прочекавши до ранку, постарався привести його сюди перед ваш священний суд. І ось перед вами підсудний, спійманий на місці злочину, запламований стількома вбивствами, підсудний-чужинець. Отож винесіть суворий вирок оцьому чужинцеві за його злочин, за який би ви і співвітчизника суворо б покарали.

4. Виголосивши таку грізну промову, мій страшний обвинувач замовк. Окличник відразу ж дав мені слово для захисту. А в цю хвилину я міг тільки плакати, бо мав на увазі, клянуся Геркулесом, не стільки жадливе обвинувачення, скільки свою нещасну невинність. Нарешті в мені прокинулася, з волі богів, сміливість, і я так відповів на обвинувачення:

– Я добре усвідомлюю, що обвинуваченому у вбивстві, особливо коли при тому виставлені трупи трьох громадян, важко переконати таку масу народу в своїй невинності, хоч би він і правду казав і добровільно дав щиросердні показання. Але якщо ви у своїй людяності поділите мені трохи уваги, я легко доведу, що не зі своєї вини я потрапив у смертельну небезпеку: спалахнувши справедливим обуренням, я сам накликав на себе вашу ненависть за той не зловмисне заподіяний злочин.

5. Трапилось так, що я досить пізно повертався додому з вечері напідпитку – цієї вини я не буду заперечувати. Біля самих дверей будинку, де я зупинився, – а живу я у вашого співгромадянина, доброго Мілона, – побачив якихось лютих розбійників, які намагалися вдертись у дім і, зриваючи завіси, пробували виламати двері. І навіть усі засуви, міцно поприбивані, вони зірвали і вже змовлялись між собою, як прикінчити мешканців будинку. Один із них, особливо буйний і найбільш кремезний, такими словами підбадьорював інших:

– Гей, хлопці, проявімо сміливість і нападимо на них, поки сплять! Не баріться і не щадіть нікого! Оголіть мечі, хай гуляє по всьому будинку різанина! Сонного прикінчуйте, хто опиратиметься, того – по голові! Цілими і неушкодженими вийдемо, якщо ніхто цілим не залишиться в домі.

Щиро зізнаюся, шановні громадяни, з обов'язку доброго громадянина та й задля рятунку своїх господарів, як і свого власного, з коротким мечем у руці (на всяк випадок я не розставався з ним) зважився я їх налякати і прогнати. Але цим проклятим і озвірілим шибайголовам і в голові не було тікати. Навпаки, вони почали люто відбиватися, хоч і бачили зброю в моїх руках.

6. Почався справжній бій. Сам верховода і заводій зграї накинувся на мене з усіх сил: він, схопивши мене обома руками за волосся, загинає голову назад із наміром розтрити її кам'яною. Поки він кричав, щоб йому подали камінь, я завдав йому несхибного удару, так що він розпластався горілиць на землі. Скоро і другого грабіжника, який, вчепившись за ноги, кусав мене, спритним ударом між лопатки я знешкодив, а потім третьому, який наосліп кинувся на мене, прохромив груди. Так відновивши порядок і спокій і захистивши дім своїх господарів та громадську безпеку, я гадав, що не тільки не заслуговую осуду, а навпаки – годиться мою особу прилюдно й похвалити. Зважте, я ніколи не притягався до відповідальності за наймен-

⁸³ Ніч в античному світі поділялась на чотири варти (від шостої години вечора до шостої години ранку). Час перебування вартового воїна на посту становив три години. Третя варта починалась опівночі.

ший злочин, більше того: у себе на батьківщині я зажив чесної слави, завжди більше цінував чисту совість від усіляких вигод. Ніяк не можу второпати, чому за справедливу розплату, за те, що я дав доброго чосу підлим розбійникам, я повинен відповідати перед судом. Ніхто ж не зможе довести, що між мною і цими покидьками мала місце особиста ворожнеча і що взагалі я коли-небудь був з ними знайомий. Ніхто також не в змозі сказати, що могло б спонукати мене до такого страшного злочину.

7. При цих словах знову на вернулись мені на очі сльози, і я, благально витягуючи руки, жалісливим голосом то до одних, то до інших, в ім'я всього, що їм найдорожче, прошу змило-сердитись наді мною. І коли мені вже здалося, що вони пройнялися співчуттям, що мої сльози їх зворушили, коли я вже взяв для себе за свідків всевидюче око Сонця і Справедливості і всю свою справу перепоручив божому провидінню, раптом, ледь глянувши вгору, бачу, що всі присутні надриваються зо сміху і навіть мій добрий господар, батечко Мілон, регоче, аж мало не падає. Тут я собі й подумав: «Оце тобі вірність, оце тобі совість. То я, захищаючи життя свого господаря, став убивцею і за це мені загрожує страта, а він тут стовбичить і не тільки не втішає мене, а ще й сам насміхається над моєю бідою».

8. Тим часом на середину театру проривається якась молода жінка в жалобній шаті з немовлям на грудях, плачучи й голосячи, а слідом за нею друга – старуха, в огидному лахмітті, також засмучена й заплакана. Обидві, вимахуючи оливковими гілками,⁸⁴ зайняли місця по обидва боки від ложа, де лежали загорнуті в саван тіла вбитих. Жінки заридали, журливо заголосили за небіжчиками: – В ім'я загальнолюдського милосердя, в ім'я спільного всім людям права на співчуття зласкайтесь над ганебно повбиваними юнаками, хоч помстою втіште наше вдівство й самотність! Згляньтесь принаймні на оце малятко, осиротіле вже з найраннішого дитинства і з крові оцього розбійника принесіть спокутну жертву вашим законам та суспільному правопорядку!

Потім піднявся найстарший віком суддя і так промовив до народу: – Розглядуваного злочину, за який треба покарати суворо, не може заперечити навіть той, хто його скоїв. Але нам залишилась ще одна, щоправда, не така важлива, турбота: виявити і співучасників страхітливого злодіяння. Адже неймовірно, щоб одна-однісінька людина могла впоратися з трьома здоровими. Тим-то доведеться дійти до правди, вдавшись до катування. Слуга, який супроводив цього злочинця, зник, і справи так склалися, що підсудного треба буде піддати тортурам,⁸⁵ щоб він виказав спільників свого злочину і таким чином можна було б позбутися страху перед лютою зграєю розбійників.

9. Невдовзі приносять, за грецьким звичаєм, огонь, колесо і канчуки всіляких видів. Мій відчай росте, подвоюється, бо навіть померти спокійно не доведеться. Раптом стара, яка щойно своїм голосінням схвилювала всіх, загорлала: – Добрі мої співгромадяни! Раніше ніж ви прибієте до хреста цього душогуба, губителя моїх бідолашних діточок, дозвольте відкрити тіла повбиваних, щоб ви, бачачи їхню красу і молодість, пройнялися ще більшим обуренням і виявили суворість, якої заслуговує той, що вчинив таке жакливе кровопролиття.

Ці слова було зустрінuto оплесками, і суддя велів мені тут же власноручно відслонити тіла, які лежали на ложі. А що я опирався і довго не хотів, показуючи трупів, відновлювати жакливу сцену з попереднього дня, ліктори за наказом суддів безцеремонно схопили мою руку і силоміць простягли її до трупів. У мене було таке почуття, немов іду на страту. Нарешті, хоч-

⁸⁴ Оливкова віть – символ прохання про мир, зокрема атрибут послів.

⁸⁵ Тортурам вільнонароджених громадян не піддавали, але Луція змальовано як небезпечного грабіжника. Колесо як знаряддя катувань у римлян не застосовувалось, а тільки в греків.

не-хоч я зняв покривало і відслонив тіла. Добрі боги, що я бачу! Що за дивина! Яка разюча зміна в моїй долі! Адже я вже майже був власністю Прозерпіни⁸⁶ і вже належав до жителів підземного царства – і раптом усе перевернулось. Я заціпенів від подиву й не міг второпати, що б це могло значити. Бо оці трупи повбиваних людей були не що інше, як три надуті бурдюки, продірявлені в різних місцях і, наскільки пригадується мені той нічний бій, продірявлені саме там, куди я штрикав розбійників.

10. Тоді навіть і ті, які досі лукаво сьак-так стримувались, тепер аж надривались від гучного сміху. Одні, сп'янілі від втіхи, дико реготали, інші стискали руками животи, намагаючись стишити біль у животі від невтримного сміху. Всі вийшли з театру, сповнені веселощів, і коли виходили, оглядались на мене. А я, бідолаха, як простягнув руку за покривалом, так і далі стояв, мов закам'янілий, схожий на якусь статую чи колону в театрі. Та тут підійшов до мене мій господар Мілон і взяв за руку. Лише тоді я вийшов із небуття. Спочатку опирався, ревно плакав, часто схлипував. Він потяг мене за собою лагідно, але рішуче, і відлюдними вулицями, звертаючи раз у раз на манівці, допровадив до свого дому. Різними розмовами намагався розвіяти мою зажуру і хвилювання. Але обурення від образи, яка глибоко запала в мою душу, зм'якшити не зміг.

11. О диво дивне! У наш дім з'являються службовці з відзнаками своєї влади і стараються задобрити мене такою балаканиною: – Ми добре знаємо, пане Луцію, і про твоє високе становище, і про те, що ти із старовинного роду, бо по всьому краю лунає слава про твою знатну родину. І те, що так мучить тебе, влаштовано було не з наміром образити тебе. Отже, облиш журбу і прожени смуток. Завжди ж бо якийсь дотепний жарт прикрашає ігри, що їх ми щороку врочисто проводимо на честь найприємнішого бога – бога Сміху. Цей бог, вдячний як творцеві вигадки, так і виконавцю головної ролі, повсюдно буде тебе приязно супроводити і ніколи не допустить, щоб твоя душа сумувала, повсякчас буде надавати твоєму обличчю веселого вигляду. А громадськість міста за зроблену їй послугу наділяє тебе особливими почестями. Твоє ім'я занесено до списку покровителів міста і вирішено спорудити бронзове твоє зображення.⁸⁷ – На це я так відказав: – Я буду щиро вдячний тобі, о найславетніше і найнезрівнянніше з усіх міст Фессалії, буду вдячний за такі почесті, тільки ж статуї і пам'ятники я радив би вам зберегти для людей більш достойних і видатних, ніж я.

12. Така була моя скромна відповідь. Потім, випокоджуючи на хвилину обличчя й надаючи собі веселого вигляду, я ввічливо попрощався зі службовцями, які виходили. Та от вбігає якийсь слуга і каже: – Твоя тітонька Біррена запрошує тебе до себе й нагадує, що вже пора з'явитись на бенкет, на який ти ще вчора обіцяв прийти. На це я, переляканий і вже звіддаля відчуючи страх перед її домом, велю передати таке: – Радо виконав би я твоє бажання, тітонько, але не можу зламати даного слова. Бо мій господар Мілон, закликаючи мене богом-покровителем сьогодення,⁸⁸ домігся в мене обіцянки пообідати в нього; він сам нікуди не йде і мені не дозволяє виходити з дому. Через те відкладімо прихід на бенкет.

Ще не встиг я договорити своїх слів, як Мілон, поклавши мені на плече своє могутнє ручисько, повів мене до найближчої лазні, причому сказав узяти з собою потрібне мийне причандалля. Я ішов, притулюючись до нього, уникаючи людських поглядів і насмішки з боку зустрічних, на яку я сам дав привід. Від сорому я вже й не тямлю, як помився, як витерся, як

⁸⁶ *Прозерпіна* (в грецькій міфології Персефона) – володарка підземного царства, богиня земної родючості, дружина Орка (у греків – Аїда, або Плутона).

⁸⁷ Підкорені Римом міста мали звичку обирати собі з-поміж знатних римлян патрона-опікуна, обов'язком якого було захищати інтереси тієї чи іншої общини перед римськими властями.

⁸⁸ Мається на увазі бог Сміху.

вернувся додому. Я приходив в остовпіння, коли на мене показували хто очима, хто кивками, а хто пальцем.

13. Нашвидку я проковтнув скупенький обідець Мілона і, виправдовуючись сильним болем голови, нібито від тривалого плачу, іду, щоб відпочити, – згоду одержав на це одразу. Кинувшись на своє ложе, у сумному настрої згадую докладно все, що сталося. В такому стані й застала мене Фотіда, яка, уклавши спати свою господиню, прийшла не схожа на себе. Прийшла – не з веселим личком і дотепним словом, а похмура, з глибокими зморшками на чолі, споважніла. Заговорила, переборюючи ніяковість: – Я, саме я, признатися, була причиною твоїх неприємностей. – З цими словами вона витягує з-за пазухи якийсь ремінь і, простягнувши мені, каже: – Візьми його, будь ласка, і відомсти віроломній жінці, можеш вигадати якусь іще суворішу кару. Тільки не думай, прошу тебе, що я навмисно увігнала тебе в цю халепу. Хай боги боронять, щоб ти через мене хоч трішки терпів! І якщо над твоєю головою нависне якась небезпека, я відверну її ціною своєї крові. Однак те, що мені велено було підготувати для іншої мети, лиховісна доля повернула тобі на шкоду.

14. Тоді в мене прокинулась природжена цікавість, і, щоб довідатися, в чому причини таємничих подій, починаю: – Ця реміняка, яку ти дала мені, щоб я відлущював тебе, найогидніша з усіх реміняк. Я краще поріжу її на кусочки, аніж маю торкнутися нею твоєї молочно-білої й м'якенької, як пух, шкіри. Та розкажи чесно, що ти вчинила такого, що зрадлива доля обернула на мою згубу? Клянусь тобі твоєю найдорожчою для мене головою, що не зможу навіть тобі самій, хоч би ти як запевняла, повірити, начебто ти задумала щось на шкоду мені. Зрештою несподівана випадковість, навіть якби вона виявилась і шкідливою, не може додати вини невинним намірам.

Сказавши це, очі моєї Фотіди, зволожені і трепетні, затуманені любовною тугою і вже наполовину примружені, я засіпав жагучими поцілунками.

15. І до Фотіди вернулась бадьорість. – Дозволь, – сказала вона, – спочатку надійно замкнути двері в кімнату, щоб я не була причиною великого злочину, якщо через необачність вимкнуться назовні якісь слова з нашої розмови й підуть поміж людей. – Відтак вона засунула засови й опустила міцні гачки, потім метнувшись до мене й, обома руками обнявши мене за шию, тихеньким, ледь чутним голосом почала свою сповідь: – Боюся, дуже боюся відкривати таємні справи дому цього, зокрема – великі таємниці своєї господині. Але я неабиякої думки про тебе і твою вченість, до того ж наділений ти великим розумом і посвячений у таємні обряди, вмієш старанно дотримуватись обітниць мовчання. Отже, все, що я оповім глибині твого богобоязливого серця, збережи, прошу тебе, навіки закритим за міцною огорожею і за щирість моєї довіри до тебе відплати мені взаємністю – міцним мовчанням. Бо любов, яку відчуваю до тебе, спонукує мене відкрити тобі те, що тільки я одна знаю на світі. Зараз дізнаєшся, що діється в цьому домі, зараз дізнаєшся про предивну чаклунську владу моєї господині, якої слухаються померлі, якій підкоряються боги і слугують стихії, через яку небесні тіла міняють свої шляхи. Але ніколи вона не послуговується могутністю свого мистецтва з більшим запалом, як тоді, коли замилюється гарненьким юнаком, що, до речі, трапляється з нею частенько.

16. Оце й тепер вона закохалась безтямно в якогось молодого беотійця, нескazanного красеня, і завзято випробовує всі засоби свого ремесла, всі свої хитрощі. Сьогодні надвечір я чула на власні вуха, повторюю, на власні вуха, як вона погрожувала сонцю, що окутає його туманом і вічним мороком за те, що воно не досить швидко спустилося з неба і не поспішило поступитися місцем ночі, щоб вона могла вільно займатись чаклунством. Цього юнака вона побачила випадково вчора, вертаючись із лазні, коли той сидів у цирульні, і звеліла мені ниш-

ком-тишком забрати його волосся, яке з-під ножиць цирульника попадало на підлогу. Коли я крадькома визбирувала зрізані пасмочка, спіймав мене на цьому цирульник, а що ми й без того наробили собі недоброї слави як небезпечні чаклунки, схопив мене за руки й грубо вилаявся: – Коли нарешті, сяка-така, ти перестанеш викрадати пучки волосся після молодиків? Якщо не покінчиш із цим ганебним заняттям, я не гаючись передам тебе властям!

За словом – діло: цирульник засунув своє ручисько мені за пазуху, понишпорив між грудьми і з перекошеним обличчям витягнув жменю волосся, яке я там сховала. Цією невдачею я дуже засмутилася. Знаючи норовисту вдачу своєї господині, яка сильно переживає такі промахи і нещадно мене лупцює, я вже подумувала про втечу, але згадавши про тебе, одразу ж відмовилась від цього наміру.

17. Коли я, зажурена, верталась, ламаючи собі голову, як би це не прийти додому з порожніми руками, раптом помітила: як якийсь чоловік маленькими ножицями стриже вовну із козячих шкур. Я довго приглядалась, як він їх міцно зав'язував, надував і розвішував, потім набрала чимало козячої вовни, яка валялась на землі і кольором була дуже схожа на волосся того молодого беотійця. І цю вовну, втаївши правду про неї, я вручила господині замість волосся беотійця. Отже, з цією вовною, як тільки споночіло, поки ти ще не вернувся з вечері, моя Памфіла, збуджена до нестями, піднімається на драничний дах по той бік будинку, нічим не захищений (через що й гуляють там вітри), відкритий на схід, а також на інші сторони світу. Це місце, дуже підходяще для її чаклунських занять, вона уподобала і потай навідувала. Насамперед вона поскладала тут для своїх зловісних діянь все необхідне: тут лежало різне духмяне зілля, таблички з незрозумілими знаками,⁸⁹ відлілі уламки з затонулих кораблів, порозкидані тут і там частини тіла оплаканих і навіть похованих небіжчиків. Можна було в одному місці побачити ніздрі, пальці, цвяхи з хрестів з присохлими до них рештками тіла, в іншому – кров повбиваних людей і тріслий людський череп, що побував у хижака в зубах.

18. Згодом Памфіла виголошує чаклунські заклинання над ще не застиглими, трепетливими нутрощами жертвовної тварини і виливає на жертву різні рідини: то джерельну воду, то коров'яче молоко, то гірський мед. Лле і вино з медом. Далі сплітає і зв'язує клапті шерсті в пучки, кидає на розжарене вугілля і спалює їх разом з багатьма пахучими травами. Тоді внаслідок непереборної сили чаклунського мистецтва та зловорожої дії підкорених заклинаннями богів, тіла тих тварин, шерсть з яких шипіла, потріскуючи, набувають на якийсь час людського духу: вони стають чутливими на доторк, чують, рухаються і трохи згодом спішають туди, куди манить їх запах знятої з них шерсті. Це ж вони, замість того молодого беотійця, навалились на двері з наміром увійти в дім. У цю хвилину неждано-негадано з'являєшся ти, підхмелений, і, збитий з пантелику несподіваною нічною темрявою, сміливо, з оголеним мечем, озброєний як божевільний Аякс,⁹⁰ кидаєшся в бій; тільки ж той, зіткнувшись із живою худобою, перебив цілу отару баранів, а ти куди хоробріше порішив три надутих козячих бурдюки. Дай стисну тебе в своїх обіймах, тебе, котрий зумів розправитися з ворогами, не заплямувавши свого імені жодною краплею крові, дай обійму тебе не як людиновбивцю, а бурдюковбивцю.

19. З насолодою слухав я жартівливу мову Фотіди і на жарт відповів жартом: – Виходить, я міг би цей перший мій прояв хоробрості вважати за щось на зразок одного з дванадцяти подвигів Геркулеса і знищення трьох бурдюків порівняти з перемогою цього героя над трьохтілим Геріоном або над триголовим Цербером. Але, щоб від щирого серця пробачити

⁸⁹ Йдеться про таблички з магичними заклинаннями, які мають діяти на шкоду якійсь особі.

⁹⁰ Аякс (або Аянт) – один з найхоробріших грецьких героїв, учасників Троянської війни. Коли після загибелі Ахілла грецькі ватажки присудили його зброю Одиссею, Аякс збожеволів від образи і в приступі божевілля перебив отару овець, переконаний, що розправляється зі своїми кривдниками.

необачність тобі, котра наразила мене на такі великі неприємності, виконай, Фотідо, моє найпотаємніше бажання: покажи, як твоя господиня займається чаклунським ремеслом. Я хотів би побачити, як вона заворює богів, як принаймні підготовляє собі все до чаклунських дій. Бо я палаю бажанням особисто пізнати таємниці магії. Зрештою, мені здається, що ти не стоїш осторонь цих справ і розумієшся на них. Я це знаю і прекрасно відчуваю, бо раніше я нехтував жіночими обіймами, а ти полонила мене сяючими оченятами, рум'яними щічками, лиснючими кучерями, привабливими губами й пахучими персами, та й тепер тримаєш мене у приємному рабстві. Не тужу вже я за рідним домом і не готуюсь до від'їзду, а ніч з тобою ні на що в світі не проміняю.

20. – Ох, як би я хотіла, мій Луцію, – відповіла Фотіда, – задовольнити твоє бажання! Але Памфіла через недовірливу вдачу займається своїми таємними справами звичайно наодинці і не допускає до себе нікого стороннього. Все-таки твоє прохання важить для мене більше від власної безпеки. Я постараюся знайти зручну нагоду, щоб піти тобі назустріч, але тільки в тому разі, коли, як ми й домовилися з тобою, ти про це нікому анічичирк.

У той час, як ми отак собі гомоніли, любовна жага пройняла наші душі й тіла. Скинувши із себе весь одяг, зовсім голі, ми віддалилися любовним утіхам. Потім на наші очі, вже потьмянілі від неспання, налетів міцний сон. Прокинулись ми, коли був уже білий день.

21. Так сплигло кілька солодких ночей. Та ось одного дня вбігає до мене захекана й розхвильована Фотіда й повідомляє, що її господиня, яка не могла досі нічого домогтися в своїх любовних справах іншими чаклунськими прийомами, цієї ночі перекинеться в пташку і пташкою полетить до свого милого. Отож мені треба з якнайбільшою обережністю підготуватись до того, щоб крадькома спостерігати це перетворювання. Десь уже доходило півночі, як Фотіда нишком, тихесенько повела мене на горище і звеліла підглядати крізь шпарку у дверях. А відбувалося там ось що. Насамперед Памфіла роздягається, скидає з себе всі шати, потім відчиняє якусь скриньку, з якої виймає безліч коробок. З однієї коробки піднімає накривку і набирає якоїсь масті, спочатку розтирає її на долонях, а далі змазує собі все тіло від нігтів ніг аж по кінчики волосся на голові, нарешті довго шепоче щось до свого світильника й починає дрижати усім своїм тілом. У той час, як тіло її спроквола здригалось, його став покривати ніжний пушок, який швидко виріс у міцне пір'я, ніс перетворився в кривий дзьоб, з'явилися криві кігті: Памфіла стала совою.⁹¹ Ось вона, жалібно писнувши, повільно відштовхнувшись від землі і, знявшись у повітря, дужим помахом крил вилітає надвір.

22. Памфіла за власним бажанням і завдяки чаклунському мистецтву змінила свою людську подобу, а я, ніяким закляттям не зачарований, але приголомшений побаченням, подумав, що я є ким завгодно, тільки не Луцієм. Так очманілий і безтямно вражений, я ніби снів наяву: довго протирав очі, щоб упевнитися, що не сплю. Нарешті, отямившись, я схопив руку Фотіди і, підносячи її до своїх очей, проказую: – Не відмов мені, прошу тебе, якщо вже трапилась така сприятлива нагода, скористатися переконливим і особливим доказом свого кохання: візьми для мене трішки цієї чудодійної масті. Благаю тебе твоїми ж грудьми, моя солоденька, цією неоплатною послугою зроби мене навіки своїм рабом і так учини, щоб я став крилатим Купідомом біля тебе, моєї Венери! – Що таке? Хитрун з тебе нівроку, мій друже, – відказала Фотіда, – то ти хочеш, щоб я сама собі шкодила? І так я тебе, беззахисного, ледве спроможна оберекти від фессалійських дівок; а коли ти станеш птахом, то де ж мені тебе шукати, коли я тебе побачу?

⁹¹ Сова вважалася птахом підземного царства й небіжчиків.

23. – Хай боги бережуть мене від такої злочинної поведінки, – кажу. – Невже б я, ширяючи на крилах орла високо по всьому небу як надійний вісник або усміхнений зброєносець всевладного Юпітера, і скуштувавши насолоди польоту, не вернувся врешті-решт у своє гніздечко? Клянусь чарівним кучером твого волосся, яким ти зачарувала моє серце, що немає для мене милішої жінки від Фотіди. Ось що тепер спало мені на думку: як тільки я від такої масті перетворюсь на птаха, доведеться мені триматись віддалік від людських осель. Та чи й приваблюватиме до себе жіночу увагу таке опудало-пугач? Хіба ми не знаємо, як усі намагаються піймати такого нічного птаха, коли той залетить у якийсь дім, і прибити до дверей, щоб лихо, яке ніс сім'ї несподіваною появою, своїми муками спокутував він? Я мало не забув тебе запитати: що слід мені проказати або зробити, щоб, позбувшись оперення, я знову міг стати самим собою – Луцієм? Фотіда відповіла: – Непокійтись нема чого. Моя господиня показала мені всі засоби, які можуть таким перевертням повернути людську подобу. Тільки не гадай, що вона зробила це з якоїсь там прихильності до мене, зовсім ні! Зробила так, щоб я могла подати їй допомогу, коли вона повертатиметься додому. Ось послухай, яким простим і, звичайнісіньким зіллям це досягається: трішки кропу з лавровим листям⁹² слід вимочити у джерельній воді, потім цим настоєм помитися і випити його.

24. Повторивши мені кілька разів такі поради, Фотіда, збуджена, побігла в кімнату і вийняла зі скриньки якусь коробку. Я схопив цю коробку і, поцілувавши, спочатку попросив подарувати мені успішний політ, потім, швидко скинувши з себе одяг, жадібно набрав з неї повну пригорщу масті і натер нею тіло. І вже, махаючи розмірене то однією, то другою рукою, немов птах крилами, намагався було злетіти в повітря. Але що за дивина? Жодної пушинки, жодної пір'їночки не з'являється на мені! Натомість моє волосся цупкішає, ніжна шкіра твердіє, перетворюючись на шкіру, на руках і ногах усі пальці зростаються в одне копито, а з кінця крижів виростає довжелезний хвіст. Далі. Лице моє непомірно розростається, рот розтягується, ніздрі розширюються, губи обвисають, а вуха надмірно видовжуються і вкриваються шерстю. Одна-єдина втіха була в цьому злочасному перетворенні: моя чоловіча плоть збільшилася, але що з того, я ж не міг обнімати Фотіди.

⁹² Кріп і лавровий лист мали широке застосування як в античній народній медицині, так і в чаклунстві.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.